

Vakgroep
Orthopedagogiek

De leerlingenbevraging over een drugbeleid op school : een bruikbaar instrument?

Wouter Vanderplasschen
Else De Donder
Stephanie Lenoir
Griet Roets

September 2001

Met medewerking van de studenten 2de kandidatuur Pedagogische Wetenschappen 2000-2001 en studenten 3de Licentie Pedagogische Wetenschappen, optie Orthopedagogiek 2000-2001 (Nathalie Aga, Valentine De Clercq, Tineke De Meyer, Natacha Glautier, Nathalie Mattheeuws, Stefanie Nechelput, Tin Schelfhout, Greet Vandermeulen, Eline Van Geele, Veerle Van Opstal, An Vermeire en Sofie Willaert).

Inhoud

1. Inleiding

Meer en meer scholen raken gewonnen voor de idee van een drugbeleid op school. Terwijl het onderwerp 'drugs op school' vroeger nog taboe was, zien we nu dat het hebben van een drugbeleid tot een kwaliteitsgarantie is uitgegroeid voor de school. In het begin van de jaren '90 heeft de Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen (VAD) het concept van een *'Drugbeleid op School'* (DOS) uitgewerkt. Door een dergelijk drugbeleid op te stellen bereidt de school zich voor op mogelijke problemen die het gevolg zijn van druggebruik op school. Een drugbeleid biedt tevens een raamwerk om preventieve acties te kunnen plannen.

Concreet bestaat een drugbeleid uit drie pijlers, die met de termen 'Plan', 'Opvoeding' en 'Interventie' aangeduid worden (cf. VAD, 1993).
De school tekent eerst een *drugplan* uit dat de grenzen van wat (on)aanvaardbaar gedrag is duidelijk vastlegt. Bovendien bepaalt de school haar houding tegenover druggebruik op school, gebruik buiten de school en gebruik aan de schoolpoort. In het reglement legt de school vast welke sancties volgen wanneer iemand de regels overtreedt. Duidelijke afspraken en regels geven zowel leerkrachten als leerlingen meer zekerheid over wat kan en niet kan. Het is dan ook belangrijk dat deze regels op een verstaanbare manier worden bekendgemaakt, onder meer via het schoolreglement.
Opvoeden tot het voorkomen van drugmisbruik bij leerlingen – de tweede pijler van een drugbeleid – is meer dan enkel lesgeven over tabak, alcohol en andere drugs. Het betekent onder meer ook dat zo vroeg mogelijk – bij voorkeur vanaf de basisschool – met drugpreventie gestart moet worden. De aanpak in de basisschool wordt in een ruimer kader van gezondheidsvoorlichting en -opvoeding geïntegreerd, waarbij persoonlijkheidsontwikkeling, training van sociale vaardigheden en een ondersteunend school- en klasklimaat de belangrijkste elementen vormen[1]. Voor het secundair en hoger onderwijs kunnen meer gerichte activiteiten en lessen uitgewerkt worden, die aansluiten bij de kennis, ervaringen en leefwereld van deze leerlingen en studenten.

---

[1] De brochure 'Basisprincipes voor (drug)preventie in de basisschool' handelt over de zin en onzin van drugpreventie in de basisschool en is bedoeld voor schoolbegeleiders, preventiewerkers en CLB-medewerkers die een basisschool ondersteunen (VAD, 1999).

Terwijl het plan en het opvoedingsluik gesitueerd kunnen worden op het niveau van de hele school, zijn *interventies* veeleer gericht op het individu. Interventie op school kan omschreven worden als begeleiding bij probleemgedrag van leerlingen, leerkrachten of ander schoolpersoneel.

Op school een drugbeleid uitwerken is één zaak, maar het levend en onder de aandacht houden is minstens even belangrijk. Sinds januari 1999 organiseert de VAD – in opdracht van de toenmalige Vlaamse minister van Volksgezondheid – een *leerlingenbevraging in de Vlaamse secundaire scholen*.

Deze leerlingenbevraging peilt ondermeer naar het drugbeleid op school. De bevraging onderzoekt de eigen visie van leerlingen op het druggebruik van jongeren en de manier waarop leerlingen de sfeer op school en het door de school gevoerde drugbeleid ervaren. Men weet immers dat – wanneer *leerlingen zelf betrokken* worden – het drugbeleid van de school beter aansluit bij de noden van de jongeren en dat leerlingen dit beleid beter aanvaarden en opvolgen. Het is dan ook de bedoeling dat scholen de resultaten van de bevraging aangrijpen om het bestaande drugbeleid te verfijnen en om leerlingen nauwer te betrekken bij het drugbeleid van de school.

De leerlingenbevraging heeft niet de bedoeling om de school cijfers te bieden over het druggebruik op de betreffende school. De resultaten moeten veeleer de *communicatie over drugs en drugpreventie* tussen ouders, leerlingen en schoolpersoneel stimuleren. In het contract dat de deelnemende scholen met VAD afsluiten, verbinden deze scholen zich er trouwens toe om de resultaten van de leerlingenbevraging te bespreken met leerlingen, ouders, het schoolteam en het Centrum voor Leerlingenbegeleiding (CLB).

2. Methodologie

2.1. Procedure

Tussen januari 1999 en juni 2000 werd de leerlingenbevraging van VAD in 275 secundaire scholen georganiseerd, wat betekent dat ongeveer een vierde van alle Vlaamse scholen bij dit project betrokken was[2]. In totaal vulden ongeveer 130 000 leerlingen deze vragenlijst in. Ruim een half jaar na de afname van de laatste vragenlijsten in het kader van de leerlingenbevraging, vond tussen november 2000 en februari 2001 een evaluatie plaats om na te gaan of deze bevraging bijgedragen heeft tot de realisatie van de vooropgestelde doelstellingen. De belangrijkste vraag hierbij was *hoe de leerlingenbevraging* in de scholen *onthaald werd* en of de school *de resultaten* heeft *aangegrepen om met leerkrachten, ouders en leerlingen van gedachten te wisselen over het thema drugs.*

Deze evaluatiegegevens werden verzameld tijdens een persoonlijk *interview met één of meer sleutelfiguren* (leerkrachten, directie, ...) in elk van de participerende scholen. Voor de afname van deze interviews werkte VAD samen met de Vakgroep Orthopedagogiek van de Universiteit Gent. Studenten van de tweede kandidatuur Pedagogische Wetenschappen interviewden deze sleutelfiguren in het kader van het vak 'klinische pedagogiek'. Ze werden hierin begeleid door een groep van twaalf studenten uit de 3de licentie Orthopedagogiek, die instonden voor de gegevensverzameling, verwerking en rapportage van de resultaten.

2.2. Proefgroep

Bij de evaluatie van de leerlingenbevraging waren in totaal *220 scholen* betrokken, waarvan de meeste scholen gelegen zijn in de provincies Antwerpen en Oost-Vlaanderen (figuur 1). Dit vormt een weerspiegeling van de procentuele verdeling van de secundaire scholen over de verschillende Vlaamse provincies[3].

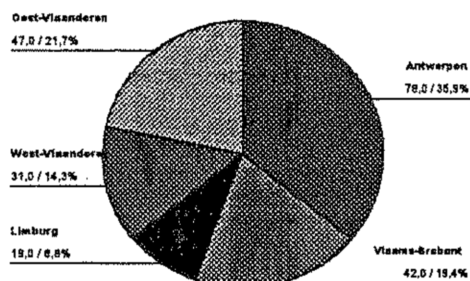
---

[2] Tijdens het schooljaar 1999-2000 waren er in Vlaanderen 1 082 secundaire scholen, inclusief de scholen voor buitengewoon secundair en deeltijds beroeps secundair onderwijs (Ministerie, 2001).

[3] De procentuele verhouding van het aantal secundaire scholen in de verschillende Vlaamse provincies en in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Duitstalige Gemeenschap was tijdens het schooljaar 1999-2000 als volgt: Antwerpen (27.1%),

In totaal was dus 80% van de scholen die de leerlingenbevraging organiseerde, betrokken bij de evaluatiestudie. De reden waarom 55 scholen niet deelnamen aan de evaluatie was dat de contactpersoon voor de leerlingenbevraging niet langer op de betreffende school werkte en niemand anders op de hoogte was van deze bevraging of dat men op het tijdstip van de evaluatie nog geen syntheserapport ontvangen had van VAD.

Figuur 1: Indeling van de participerende scholen volgens provincie

In elk van deze scholen werden *één of meer sleutelfiguren*[4] geïnterviewd, meestal de directeur (32.0%) of de onderdirecteur (8.7%). In drie scholen op tien (30.1%) vond dit evaluatiegesprek plaats met een vakleerkracht. Hoewel deze leerkrachten voor uiteenlopende vakken verantwoordelijk bleken (bijvoorbeeld lichamelijke opvoeding, Frans, plastische opvoeding, scheikunde), viel op dat een groot aantal onder hen instaat voor vakken zoals godsdienst, zedenleer of algemene en sociale vorming. Veel van deze vakleerkrachten zijn betrokken bij de leerlingenbegeleiding of zijn lid van een lokale of schoolwerkgroep over drugs.

In de overige scholen werden andere respondenten geregistreerd: opvoedend personeel, CLB-medewerkers, 'groene' leerkrachten of vertrouwensleerkrachten en personen met een coördinerende functie op school (pedagogisch directeur, graadcoördinator, verantwoordelijke voor een afdeling of opleidingsvorm binnen de school, ...). De meeste van deze respondenten zijn tevens lid van een werkgroep 'drugs' of vertegenwoordigen de school in een stedelijke of regionale werkgroep over dit thema.

Oost-Vlaanderen (21.7%), West-Vlaanderen (19.7%), Limburg (14.6%), Vlaams-Brabant (13.0%), Brussels Hoofdstedelijk Gewest (3.7%) en de Duitstalige Gemeenschap (0.2%).

[4] Met sleutelfiguren bedoelen we personen die op de betreffende school nauw betrokken waren bij de leerlingenbevraging.

2.3. Instrumenten

Met het oog op de evaluatie werd een *vragenlijst* uitgewerkt, waarmee in de scholen die de leerlingenbevraging voor september 2000 organiseerden gepeild werd naar hun ervaringen met deze enquête. Volgende aspecten kwamen aan bod in de vragenlijst:

- *gegevens over de school en de respondenten* (bijvoorbeeld heeft de school een drugbeleid?);
- *organisatie en verloop* van de leerlingenbevraging (bijvoorbeeld wie nam het initiatief voor de enquête? wie deed de afname? hoe gebeurde de afname?);
- *het rapport* over de leerlingenbevraging (bijvoorbeeld wie heeft het gelezen? wat is de kwaliteit van het rapport?);
- *feedback aan leerlingen, ouders en leerkrachten* (bijvoorbeeld aan wie werden de resultaten meegedeeld? welke aspecten werden beklemtoond? hoe werden de resultaten meegedeeld? werd er beroep gedaan op externen? wat waren de reacties? werd er gebruik gemaakt van de tips?);
- *andere initiatieven* (welke andere initiatieven werden door de school genomen?).

De vragenlijst bestond uit zowel *open vragen* als *meerkeuzevragen*. Bij een aantal meerkeuzevragen werd de respondenten uitspraken voorgelegd, die beoordeeld konden worden aan de hand van een antwoordschaal (een 5-puntenschaal gaande van 'helemaal eens' tot 'helemaal oneens').

2.4. Data-analyse

De analyse van de onderzoeksgegevens bleef beperkt tot het berekenen van *frequentie- en kruistabellen*. Voor deze kwantitatieve analyse werd gebruik gemaakt van het statistisch programma SPSS. De in tabellen weergegeven resultaten betreffen telkens valiede percentages, gerangschikt in dalende volgorde. De som van de percentages in de tabellen is niet gelijk aan 100%, omdat de respondenten verschillende antwoordmogelijkheden konden aanstippen.

De antwoorden op de open vragen en de bijkomende bemerkingen van de respondenten werden gegroepeerd volgens thema en verwerkt met behulp van WinMAX 98, een programma geschikt voor *kwalitatieve analyse van tekstmateriaal*. De vergelijking van deze thema's leidde tot een meer diepgaande analyse van het gegevensmateriaal. De voornaamste thema's die uit het onderzoeksmateriaal naar voor kwamen, werden in dit rapport geïllustreerd aan de hand van citaten. Hierbij werden de letterlijke antwoorden van de respondenten weergegeven. Waar door de auteurs iets toegevoegd werd, werd dit aangegeven tussen vierkante haakjes.

3. Resultaten

3.1. Gegevens over de deelnemende scholen

Drugbeleid op school

Nagenoeg alle scholen die bij de evaluatiestudie betrokken waren (93.2%), gaven aan dat ze een *drugbeleid* hebben. Dit drugbeleid kan echter verschillende vormen aannemen:

> *"Een stappenplan dat in het schoolreglement staat, een schoolwerkplan waar het aspect 'drugs' in voorkomt. [...] Er zijn afspraken gemaakt bij het ontdekken van drugs. Men wordt dan doorverwezen naar het CLB."*

> *"De school heeft een miniem drugbeleid dat nog volop in opbouw is. Het bevat in eerste instantie een reglement over wat mag en niet mag in verband met roken, alcohol, druggebruik en dealen."*

In minder dan 7% van de participerende scholen was (nog) *geen drugbeleid* uitgewerkt. Van deze scholen gaf ongeveer de helft aan dat men wel bezig was met voorbereiden van een drugbeleid. In verschillende scholen bleek de leerlingenbevraging hierbij een katalyserende rol te spelen.

> *"Voor het onderzoek van VAD hadden wij niet echt een drugbeleid. Door de resultaten van het onderzoek op onze school werden wij echter wel op een aantal aspecten gewezen, waardoor we nu wel een degelijk drugbeleid willen uitbouwen."*

De overige scholen die nog geen drugbeleid uitwerkten, beweerden dat ze wel een drugbeleid hebben maar dat dit niet op papier werd vastgelegd. Meestal betrof dit scholen die nog maar weinig met drugproblemen geconfronteerd werden. In deze scholen veronderstelt men dat de leerlingen op de hoogte zijn van het feit dat ze geen drugs mogen gebruiken op school. Indien zich in deze scholen een concrete probleemsituatie voordoet, wordt meestal 'ad hoc' een oplossing gezocht die aansluit bij de noden van de betreffende leerling(en) en de school.

"De school heeft in principe wel een drugbeleid, maar er staat niet echt iets op papier. Dit omdat het geen vaste vorm heeft: het drugbeleid wordt immers aangepast aan de noden van de leerlingen."

Wanneer de *duur van het drugbeleid* van de school geanalyseerd werd, bleek dat iets minder dan de helft van de scholen (42.5%) reeds langer dan 5 jaar een drugbeleid had. 41.0% van de deelnemende scholen had reeds 3 tot 5 jaar een drugbeleid, terwijl de overige scholen geen of sinds minder dan 2 jaar een drugbeleid hadden.
Uit de antwoorden van de scholen die sinds ongeveer 5 jaar een drugbeleid hebben, werd duidelijk dat deze scholen hun drugbeleid tijdens de afgelopen jaren hebben bijgestuurd afhankelijk van de noden van de leerlingen. Een aantal respondenten gaf echter aan dat het drugbeleid op hun school dringend aan herziening toe was. In scholen die pas recent een drugbeleid hadden uitgewerkt, vormde een concreet probleemgeval of de leerlingenbevraging door VAD meestal de aanleiding voor het uitwerken van een drugbeleid.

Uitwerking van het drugbeleid

De *uitwerking van het drugbeleid* bleek van school tot school te verschillen. Een minderheid van de scholen voert een eerder repressief beleid met betrekking tot druggebruik, terwijl de meeste scholen preventief optreden en proberen om zo vroeg mogelijk te interveniëren.

"Men heeft nauwe contacten met de politie, die af en toe eens kan komen controleren met drugshonden".

"Het reglement is in de loop van de jaren geëvolueerd. Vroeger werden de ouders pas verwittigd bij de vaststelling van druggebruik. Nu echter worden de ouders al ingelicht bij een vermoeden van druggebruik".

In een aantal scholen kadert het drugbeleid binnen *een ruimer preventie- en gezondheidsbeleid*, waarin ook andere aspecten zoals spijbelen of pesten aangekaart worden.

"Aanvankelijk was het beleid alleen maar gericht op drugs, maar men heeft ingezien dat er nog andere problemen waren waaraan ook gewerkt moest worden ... ".

De concrete invulling van het drugbeleid kan verschillende vormen aannemen, zoals *een reglement, een begeleidingsaanbod of een educatief programma.* In ruim driekwart van de bevraagde scholen (77.8%) beschikt men over een reglement, waarin regels en sancties inzake middelengebruik zijn vastgelegd. In ongeveer de helft van de scholen (47.8%) heeft men een werkgroep 'drugs', terwijl men in 45.4% van de scholen een begeleidingsaanbod en in 33.8% een educatief programma voorziet.

In 44.4% van de scholen wordt tevens nog een *'andere' invulling* gegeven *aan het drugbeleid*: een stappenplan (wat te doen bij (vermoeden van) gebruik, dealen en betrappen van leerlingen), informatiesessies door gespecialiseerde organisaties (bijvoorbeeld De Sleutel, VAD, CLB), preventieve acties, opvang van leerlingen met problemen, inbrengen van leefsleutels in het curriculum, begeleiding van leerkrachten, samenwerking met rijkswacht en politie[5] en regionaal overleg om het drugbeleid van verschillende scholen uit de stad/regio op elkaar af te stemmen.

> *"Bij leerlingen waarbij men een vermoeden heeft of die betrapt worden, gaat men hulp bieden en een gesprek voeren. Gebuikers worden niet onmiddellijk doorverwezen. Ze moeten wel een begeleidingsplan aanvaarden en hiertoe afspraken maken. Dealers die betrapt worden, stuurt de directie onverbiddelijk weg."*

> *"Er is een stappenplan opgesteld met scenario's die mogelijke situaties omschrijven en aangeven hoe zou moeten gehandeld worden."*

In verschillende scholen krijgt het drugbeleid een andere invulling afhankelijk van de leeftijd, het leerjaar of de opleidingsvorm van de betreffende leerlingen.

> *"Men gaat vooral de nadruk leggen op preventie. In het eerste jaar BSO en TSO werkt men rond drugs en laat zich hierbij ondersteunen door het VAD-pakket en Leefsleutels. In het tweede jaar wordt vooral gewerkt rond medicatie en in Leefsleutels gaat het dan vooral over roken en 'durven neen zeggen'. In het derde jaar voorziet men een getuigenis van een gokker en een hulpverlener. In het vierde jaar komen moeders van drugverslaafden getuigen. In het vijfde jaar werkt men rond alcohol met getuigenissen uit Alateen, Alanon en AA. In het zesde jaar is er een gesprek over het legaliseren van soft drugs."*

---

[5] Sinds 1 januari 2001 spreekt men van federale en lokale politie.

Tenslotte bleek uit de interviews met de sleutelfiguren dat van minder dan de helft van de scholen (41.8%) de gegevens uit de leerlingenbevraging opgenomen werden in *een stedelijk rapport.*

3.2. Organisatie en verloop van de leerlingenbevraging

Initiatief voor de organisatie leerlingenbevraging

Het *initiatief om de school bij VAD in te schrijven voor de afname van de leerlingenbevraging* kwam in de meeste scholen van de directie of van leerkrachten betrokken bij een werkgroep over 'drugpreventie' of 'schoolklimaat' (tabel 1). In heel wat scholen (12.8%) bleek een externe persoon (preventiewerker) aan de basis te liggen van de organisatie van de leerlingenbevraging. In één school op tien nam een vakleerkracht dit initiatief.
De kwalitatieve analyse van het onderzoeksmateriaal maakte duidelijk dat in sommige scholen leerkrachten uit de cel leerlingenbegeleiding het initiatief namen voor de leerlingenbevraging en in een beperkt aantal scholen (3) kwam de enquête er op vraag van de leerlingen. Een aantal scholen gaf aan dat de school 'gewoon' reageerde op het voorstel van VAD om de leerlingenbevraging te organiseren.

Tabel 1: Overzicht van de personen die in de school het initiatief namen tot de leerlingenbevraging (n=220)

Directie	40.8%
Leerkracht van de werkgroep drugpreventie / schoolklimaat / GVO	14.7%
Preventiewerkers	12.8%
Vakleerkrachten	10.1%
Leerkracht godsdienst / zedenleer	5.5%
Vertrouwensleerkracht; groene leerkracht	4.6%

Afname van de leerlingenbevraging

De *afname van de bevraging* gebeurde in de meeste scholen *niet door de persoon die ook het initiatief nam tot de leerlingenbevraging*. Slechts in een beperkt aantal scholen stond de leerkracht die het initiatief nam voor de organisatie van de leerlingenbevraging ook zelf in voor de afname.
In de meeste scholen gebeurde de afname van de vragenlijst door de leerkracht die op dat ogenblik les moest geven aan de betreffende klasgroep (tabel 2). Daarnaast stonden vrij veel klastitularissen, vakleerkrachten en leerkrachten godsdienst of zedenleer in voor de afname. In

11.5% van de scholen gebeurde de afname door externen: CLB-medewerkers of preventiewerkers.

De *keuze van de persoon* die instond voor de afname werd vaak bepaald door praktische omstandigheden (welke leerkracht was op het moment van de bevraging vrij?) en was slechts in een beperkt aantal scholen een bewuste keuze voor een bepaalde leerkracht. Eén sleutelfiguur gaf expliciet aan dat men er (omwille van de anonimiteit) voor geopteerd had om de afname van de leerlingenbevraging te laten gebeuren door leerkrachten die helemaal niet vertrouwd waren met de betreffende leerlingen.

Tabel 2: Overzicht van de personen die instonden voor de afname van de leerlingenbevraging (n=220)

Leerkracht die op dat ogenblik les moest geven aan de groep leerlingen	33.6%
Vakleerkrachten	14.3%
Klastitularis	14.3%
Leerkracht godsdienst / zedenleer	12.9%
CLB-medewerker	6.0%
Preventiewerkers	5.5%

In de meeste scholen (55.9%) gebeurde de afname van de bevraging *klassikaal*, terwijl de vragenlijst in 13.7% van de scholen tegelijk bij alle leerlingen werd afgenomen. In 11.4% van de scholen gebeurde de bevraging per jaar en in 7.6% van de scholen per graad. In de overige scholen combineerde men verschillende werkwijzen. In de eerste graad gebeurde de afname bijvoorbeeld per graad, terwijl dit in de derde graad klassikaal gebeurde. In andere scholen verschilde de manier van afname per onderwijsvorm: bijvoorbeeld in het ASO gebeurde dit per jaar en in het BSO klassikaal.

Beoordeling van de afname van de leerlingenbevraging

De beoordeling van de afname van de leerlingenbevraging is over het algemeen positief en twee derde van de respondenten (66.2%) vond de gestelde vragen *niet te moeilijk*[6]. Bijna één vijfde van de respondenten (18.0%) vond de vragen te moeilijk. Kwalitatieve analyse van deze

[6] Om het verloop van de afname te beoordelen werd enerzijds gevraagd of de gestelde vragen niet té moeilijk waren voor de volledige groep en anderzijds of de vragen niet te moeilijk waren voor een deel van de leerlingen.

antwoorden maakte duidelijk dat de bevraging vooral voor bepaalde subgroepen te moeilijk was, met name voor leerlingen uit de eerste graad of leerlingen uit het BSO.

"De vragen waren te moeilijk voor een deel van de leerlingen (eerste graad)."

"De vragen waren te moeilijk en te onduidelijk voor leerlingen van het BSO. Bijvoorbeeld: 'Tabak: Gaat dat dan over sigaretten?'"

Zo bleek onder meer dat de benaming van sommige producten niet gekend was, bijvoorbeeld 'alcoholpops'[7]. Bovendien hadden de jongste leerlingen het moeilijk met bepaalde vragen over medicatie en met het onderscheid tussen cafeïne en cocaïne.

"Volgens sommige leerlingen bevat coca-cola cocaïne".

Tevens bleek voor sommige leerlingen het verschil tussen 'ooit' en 'nooit' en tussen 'eens' en 'oneens' niet altijd evident, zeker niet indien de vraag negatief geformuleerd werd. Sommige leerlingen hadden ook moeite met de verwijzingen in de vragenlijst, zoals 'sla over en ga naar'. Een aantal respondenten had tenslotte kritiek op het feit dat sommige vragen weinig of niet discrimineerden:

"Je was direct een gelegenheidsdrinker als je één keer alcohol gedronken had."

Bijna de helft van de respondenten (45.5%) was het eens met de bewering dat de vragen *te moeilijk waren voor een deel van de leerlingen.* Verschillende respondenten gaven aan dat de vragen vooral afgestemd waren op leerlingen van het ASO vanaf de tweede graad. Voor leerlingen van de eerste graad en voor leerlingen van het BSO en sommige leerlingen van het TSO bleken de vragen te moeilijk en te weinig concreet. Bovendien was de vragenlijst niet geschikt en niet aangepast voor leerlingen uit het Buitengewoon Onderwijs[8] en voor anderstaligen.

[7] Vanaf maart 2001 werd in de vragenlijst opnieuw de meer courante benaming 'alcopops' gebruikt.
[8] Vanaf januari 2001 gebruikt VAD de vereenvoudigde vragenlijst voor het BuSo ook voor de leerlingenbevraging in het deeltijds beroeps secundair onderwijs.

> *"De formulering van de vragen was te moeilijk voor het niveau van de leerlingen [Beroeps Secundair Onderwijs]. De leerkrachten moesten de vragen voorlezen en telkens een voorbeeld geven. Graag hadden ze concretere vragen gezien, telkens voorzien van een duidelijk voorbeeld."*

> *"Voor de zwakkere leerlingen was de vragenlijst zeker te moeilijk [...]. Nochtans is dit een erg interessante groep in functie van het onderzoek."*

Nagenoeg alle respondenten (96.2%) vonden de *handleiding* voor de afname van de leerlingenbevraging *voldoende duidelijk.* 84.7% van de ondervraagde sleutelfiguren vond dat de *leerkrachten voldoende voorbereid* waren voor de afname van de vragenlijst. Slechts 8.4% van de respondenten was het oneens met deze laatste stelling, vooral wegens de beperkte tijd tussen ontvangst en afname van de vragenlijst.

> *"Het tijdstip tussen het ontvangen van de formulieren en het moment van afname was te kort om nog bijkomende informatie of begeleiding te kunnen geven."*

Volgens de respondenten hoeft de handleiding zeker niet uitgebreid te worden en de contacten met de VAD-medewerkers leverden, indien nodig, belangrijke bijkomende informatie op. Tijdsgebrek was de voornaamste belemmerende factor met het oog op de afname van de vragenlijst. Indien de leerkracht echter zelf voldoende tijd nam om de vragenlijst voor te bereiden en de handleiding door te nemen, bleek deze meestal voldoende voorbereid voor de afname van de vragenlijst.

3.3. Het rapport over de leerlingenbevraging

Wie heeft het rapport gelezen?

De resultaten van de evaluatie van de leerlingenbevraging maakten duidelijk dat het rapport in ruim driekwart van de scholen gelezen werd door *de directie* (tabel 3). Daarnaast zijn het vooral CLB-medewerkers en leerkrachten die deel uitmaken van een werkgroep 'drugpreventie / schoolklimaat' die het rapport gelezen hebben. In slechts 6.5% van de scholen keek de leerlingenraad het rapport in.

Kwalitatieve verwerking van deze gegevens maakte duidelijk dat in de meeste scholen verschillende personen het rapport hebben gelezen. Meestal blijft dit beperkt tot leerkrachten en andere medewerkers die een specifieke interesse tonen voor dit thema.

Tabel 3: Overzicht van de personen die het rapport van de leerlingenbevraging gelezen hebben (n=220)

Directie	76.0%
Andere	35.0%
CLB-medewerker	32.7%
Leden werkgroep drugpreventie / schoolklimaat	31.8%
Alle leerkrachten	27.6%
Oudercomité	18.9%
Vakleerkrachten	18.4%
Preventiewerkers	14.7%
Graadcoördinator	12.0%
Leerkracht godsdienst / zedenleer	10.6%
Studiemeester	10.1%
Vertrouwensleerkracht; groene leerkracht	10.1%
Leerlingenraad	6.5%
Alle leerlingen	6.5%
Alle ouders	5.5%
Klastitularis	5.1%

Kwaliteit van het rapport

Volgens de meeste respondenten (76.5%) voldeed het rapport dat ze van VAD ontvingen aan de *verwachtingen*. Het rapport leverde een aantal objectieve gegevens op met het oog op de (verdere) uitbouw van een drugbeleid op school.

> *"Het is een vertrekpunt om verdere stappen te ondernemen, waar men moet op letten bij hernieuwing van het drugbeleid, hoe dit aan te pakken, ..."*

Hoewel dit niet meteen de bedoeling was van de leerlingenbevraging, hadden de meeste scholen vooral oog voor de *omvang van de drugproblematiek* bij de leerlingen. In bepaalde scholen bleek dit beter mee te vallen dan verwacht, terwijl in andere scholen eerder het tegenoverstelde het geval was.

> *"De resultaten zijn bruikbaar om een idee te krijgen van de hoeveelheid en de frequentie waarmee drugs op school worden gebruikt."*

> *"Het rapport gaf een goed beeld, maar men verwachtte dat het erger zou zijn."*

> *"Het laag druggebruik was verwacht, maar wat niet verwacht was, was dat de helft van de leerlingen medicatie gebruikt."*

> *"Het rapport beantwoordde aan de verwachtingen, hoewel sommige aspecten toch verrasten. Het heroïnegebruik was bijvoorbeeld meer dan men vermoedde."*

De meeste respondenten (87.1%) vonden het rapport *vlot leesbaar*. Een aantal respondenten gaf aan dat de overzichtelijkheid van het rapport nog verhoogd kon worden door bijvoorbeeld de voornaamste resultaten en conclusies cursief of in vet aan te duiden in de tekst.
De meeste respondenten (82.8%) vonden het rapport bovendien *bruikbaar voor de school* en in een aantal scholen vormde het rapport de aanleiding voor een aantal concrete veranderingen.

> *"Voordat de school het rapport van VAD ontving, waren er eigenlijk nog geen middagactiviteiten. [...] Aangezien uit het rapport bleek dat er toch wel nood aan was, heeft de school nu toch enkele middagactiviteiten, zoals bijvoorbeeld sport, georganiseerd."*

Een eerder beperkt deel van de leerkrachten (13.6%) was *niet tevreden* over het rapport dat ze van VAD ontvingen. Ze vonden het te veel een opeenstapeling van cijfermateriaal met algemene, maar praktisch weinig bruikbare tips.

> *"Zowel leerkrachten als leerlingen hebben er niets aan, omdat het enkel cijfermateriaal bevat. Mevrouw X had ook gedacht wat meer bruikbare tips te krijgen, in de zin van 'je kan dat zus en zo doen'. Leerkrachten zijn immers niet opgeleid om drugsproblemen op te lossen."*

Een aantal respondenten vond het rapport weinig overzichtelijk en vond het onderscheid tussen het eigenlijke rapport en de bijlage eerder vaag. Andere respondenten gaven ook aan dat de resultaten te weinig gedifferentieerd werden (bijvoorbeeld naar leeftijd, onderwijsvorm, geslacht) of dat te weinig ingegaan werd op bepaalde problemen (bijvoorbeeld gokken). Tevens had een aantal scholen meer specifieke tips verwacht. Tenslotte werd aangegeven dat de variabele 'ooit gebruikt' eigenlijk weinig discrimineerde tussen leerlingen die slechts éénmalig of enkele keren drugs hadden gebruikt en leerlingen die dit regelmatig deden.

Wat de *tips in het rapport* betrof, bleek dat de overgrote meerderheid (87.7%) de tips in het rapport duidelijk vond en dat de meesten (78.7%) deze tips ook bruikbaar vonden. Een aantal scholen had echter kritiek op de tips die ze van VAD kregen en dit om uiteenlopende redenen:

> *"De tips zijn goed, maar ze mochten veel concreter en er mochten er ook veel meer zijn."*

> *"Ze kunnen dienen als leidraad, tonen hoe je een weg kan vinden. [...] Soms zijn ze wel niet specifiek genoeg."*

> *"De voorstellen tot aanpak waren veel te algemeen geformuleerd* [voor de gehele school]. *De school kon er niets specifiek uithalen, hoewel werd aangekondigd dat het concrete voorstellen tot aanpak zou bevatten."*

> *"De informatie was niet altijd diepgaand: het was soms te vaag en te weinig gedifferentieerd. Bijvoorbeeld : medicatiegebruik ligt hoog. Over welke medicatie gaat het dan?".*

> *"De tips waren te vaag en te algemeen. Ze waren duidelijk niet op maat van de school".*

"De VAD geeft tips op basis van de enquête en niet op basis van de reële situatie van de school."

"De school vond de tips eigenlijk te vaag. Hiermee wordt bedoeld dat de tips eigenlijk geen concrete zaken zijn. Je moet er zelf nog concreet mee omspringen en over nadenken. Er staat bijvoorbeeld niet in hoe men het rapport het best naar leerlingen toe kan gebruiken."

Kwaliteit van tabellen en grafieken

Bijna alle respondenten vonden de tabellen en grafieken *duidelijk* (resp. 93.5% en 91.6%), maar heel wat minder respondenten vonden deze tabellen en grafieken ook echt bruikbaar (resp. 74.8% en 71.2%). Personen die de tabellen en grafieken niet of minder *bruikbaar* vonden, gaven hiervoor verschillende redenen aan. Volgens bepaalde respondenten voegden deze tabellen en grafieken weinig nieuwe informatie toe. Bovendien bleek de interpretatie ervan niet voor iedereen even gemakkelijk, wat aanleiding kan geven tot verschillende en verkeerde interpretaties. Een aantal respondenten gaf ook aan dat soms fouten geslopen waren in bepaalde grafieken en dat de weergegeven aantallen niet altijd overeenstemden met het werkelijke aantal leerlingen dat aan de leerlingenbevraging had deelgenomen. Tenslotte suggereerde een aantal respondenten om de opmaak van de grafieken en tabellen aan te passen en om de grafieken en tabellen meer te integreren.

3.4. Feedback aan de leerlingen

Meedelen van de resultaten aan de leerlingen

Slechts 37.7% van de scholen heeft de resultaten van de leerlingenbevraging *meegedeeld aan de betrokken leerlingen*, terwijl bijna tweederde van de scholen (62.3%) dit niet heeft gedaan. Ruim de helft (55.9%) van deze scholen heeft echter plannen om dit alsnog te doen. Verschillende redenen worden aangegeven waarom dit nog niet gebeurd is: slechts een beperkt aantal leerlingen blijkt ooit drugs te hebben gebruikt, de resultaten zijn vooral van belang voor het beleid, veel van de ondervraagde leerlingen hebben intussen de school verlaten en de grote tijdsspanne tussen afname en het bekend maken van de resultaten. Bovendien vreesde een aantal scholen dat het bekend maken van de resultaten een negatief effect zou hebben. Om geen slapende honden wakker te maken, deelde men de resultaten dan ook niet mee aan de leerlingen. Ook in sommige scholen waar de resultaten tegenvielen, achtte men het niet opportuun om de resultaten aan de leerlingen mee te delen.

> *"De resultaten zijn te slecht. Daar hebben de leerlingen geen boodschap aan. Het is belangrijker iets aan het probleem te doen en preventie op te zetten. [...] De leerlingen zouden het 'cool' vinden dat er zo'n hoog druggebruik is ".*

Wijze van communicatie[9]

Tabel 4: Overzicht van de manier waarop de resultaten aan de leerlingen werden meegedeeld (n=160)

Via de leerlingenraad	35.1%
Bespreking in lessen	28.4%
Bespreking per klas	25.2%
Andere	21.9%
Via de schoolkrant	12.3%
Bespreking in het infomoment	9.0%
Bespreking tijdens projectweek	7.1%
Bespreking per graad	7.1%
Bespreking per leerjaar	7.1%

[9] In navolgende bespreking (pag. 21-26) werden enkel die scholen opgenomen die de resultaten van de leerlingenbevraging met hun leerlingen bespraken of daartoe nog plannen hebben (n=160). De percentages slaan dan ook enkel op dit deel van de proefgroep.

Een derde van de scholen (35.1%) communiceerde de resultaten met de leerlingen *via de leerlingenraad*. In andere scholen gebeurde dit via een bespreking tijdens één van de lessen (28.4%) of via een klassikale bespreking (25.2%) (tabel 4). In 21.9% van de scholen werd aangegeven dat de resultaten op een andere manier werden gecommuniceerd met de leerlingen: bespreking in de les godsdienst of zedenleer, bespreking in de les sociaal-maatschappelijke vorming of 'leefsleutels' of het bezorgen van een beknopte en leesbare samenvatting aan de leerlingen. Een aantal scholen riep hiervoor de hulp in van externe diensten (bv. centra geestelijke gezondheidszorg, gespecialiseerde drughulpverlening).

Accenten bij de communicatie van de resultaten met de leerlingen

Uit deze vraag bleek dat de meeste scholen bij de communicatie met de leerlingen de *resultaten over middelengebruik* (alcohol, medicatie en illegale drugs) accentueerden (tabel 5). Ook de bespreekbaarheid van het thema drugs kwam in bijna drie vierde van de scholen aan bod. Tevens vond men bij deze communicatie de resultaten over het gebruik van tabak, de rol van de vriendengroep en de ouders, het leren 'neen zeggen', de sfeer op school, de organisatie van middagactiviteiten en leerlingenparticipatie erg belangrijk. De resultaten over het school-reglement en de regels, over opvang en begeleiding van leerlingen en over motieven van niet-gebruik werden eveneens in meer dan de helft van de scholen besproken.

Tabel 5: Overzicht van de aspecten die beklemtoond werden bij de communicatie van de resultaten met de leerlingen (n=160)

Resultaten over gebruik van alcohol	77.1%
Resultaten over gebruik van medicatie	76.3%
Resultaten over gebruik van illegale drugs	75.8%
Bespreekbaarheid van het thema 'drugs'	73.0%
Resultaten over gebruik van tabak	71.8%
Resultaten over de rol van de vriendengroep en de ouders	64.9%
Verhogen van de weerbaarheid (leren neen zeggen)	64.4%
Resultaten over de sfeer op school	64.4%
Organisatie van middagactiviteiten	63.5%
Leerlingenparticipatie	59.9%
Resultaten over het schoolreglement en de regels over druggebruik	57.6%
Resultaten over opvang en begeleiding van leerlingen	56.0%
Resultaten over motieven van niet-gebruik	54.7%

Resultaten over vrijetijdsbesteding	47.3%
Vergelijkingen met het syntheserapport	34.7%
Resultaten over gokken	27.0%
Uitsluitend de verrassende resultaten	10.2%

Kwalitatieve analyse van deze antwoorden maakte duidelijk dat heel veel scholen de *cijfers over het medicatiegebruik* beklemtoonden:

"De resultaten over het gebruik van medicatie zullen extra beklemtoond worden, aangezien dit een groot probleem is op deze school."

"Vooral de medicatieproblematiek zal uitvoerig in de verf gezet worden, omdat het blijkbaar het grootste drugprobleem is hier op school".

Rol van externe personen of diensten

Voor de communicatie van de resultaten van de leerlingenbevraging met de leerlingen deed 71.1% van de scholen *een beroep op een externe persoon of dienst* (tabel 6). Meer dan de helft van deze scholen deed hiervoor een beroep op het CLB, terwijl meer dan een derde hiervoor een preventiewerker inschakelde. Andere externe instanties die werden ingeschakeld zijn: rijkswacht (19.4%) en politie (11.3%), jongerenadviescentra (JAC) (15.0%), centra geestelijke gezondheidszorg (CGG) (11.3%), drughulpverleners (12.5%) en ex-druggebruikers (17.5%). Kwalitatieve analyse van deze gegevens maakte bovendien duidelijk dat sommige scholen moeders van druggebruikers inschakelden om de resultaten met de leerlingen te bespreken. De drughulpverleners die men inschakelde, waren meestal terwerkgesteld in een gespecialiseerd centrum in de omgeving van de school.

Tabel 6: Overzicht van externe personen of diensten waarop een beroep werd gedaan voor de communicatie van de resultaten van de leerlingenbevraging (n=160)

CLB	58.8%
Preventiewerker	37.5%
Geen externe persoon of dienst	28.3%
Rijkswacht	19.4%
(Ex-)druggebruiker	17.5%
JAC	15.0%
Drughulpverlener	12.5%
CGG	11.3%
Politie	11.3%
Straathoekwerker	3.5%
Andere	31.3%

Reacties van de leerlingen

De reacties van de leerlingen op deze resultaten bleken heel sterk te *verschillen tussen scholen*. Drie scholen op tien (30.8%) stelden deze reacties nog af te wachten (tabel 7). In een beperkt aantal scholen (10.0%) gaf men aan dat de resultaten tot zeer uiteenlopende reacties leidden, terwijl men in evenveel scholen aangaf dat er weinig reactie kwam van de leerlingen. In 13.1% van de scholen bleken de leerlingen zeer geïnteresseerd en in 10.8% van de scholen reageerden de leerlingen positief. In 11.5% van de scholen reageerden de leerlingen bevestigend op de resultaten van het onderzoek en in 15.4% van de scholen reageerde men verrast op bepaalde resultaten uit het onderzoek.

Kwalitatieve analyse van het gegevensmateriaal maakte bovendien duidelijk dat leerlingen verschillend op de resultaten reageren naargelang de opleidingsvorm en leeftijdsgroep. Een opvallende vaststelling was bovendien dat heel wat leerlingen dachten dat bepaalde medeleerlingen '*onderrapporteerden*', waardoor de gegevens uit de leerlingenbevraging een onderschatting zouden vormen van de werkelijke situatie.

Tabel 7: Overzicht van de reacties van de leerlingen op de resultaten van de leerlingenbevraging (n=160)

Nog af te wachten	30.8%
Verrast over bepaalde resultaten	15.4%
Andere	14.5%
Weet ik niet	13.1%
Zeer geïnteresseerd	13.1%
De resultaten bevestigend	11.5%
Positief	10.8%
Zeer uiteenlopend	10.0%
Er was weinig reactie	10.0%
Ongeïnteresseerd	3.1%
Daar heb ik geen zicht op	1.5%
Negatief	0.8%

Een aantal citaten van sleutelfiguren illustreren de *uiteenlopende reacties van de leerlingen*:

"De reactie van de leerlingen op de resultaten was verdeeld. Sommige klasgroepen (vooral uit het TSO en BSO) waren heel erg geïnteresseerd, dit vooral omdat de resultaten hen aanbelangen. De andere klasgroepen waren ongeïnteresseerd, omdat ze vonden dat ze er niets mee te maken hadden."

"De leerlingen reageerden zeer uiteenlopend: zeer geïnteresseerd maar ook verrast over bepaalde resultaten. Verschillende leerlingen dachten namelijk dat anderen niet eerlijk geantwoord hadden, voornamelijk in verband met het gebruik van illegale drugs."

"De leerlingen reageerden een beetje verrast over de hoge cijfers in verband met medicatiegebruik".

"Het was vooral de derde graad die zich sterk interesseerde in de resultaten. Zij denken dat veel leerlingen de vragenlijst niet naar waarheid invulden."

Gebruik van de tips bij feedback aan de leerlingen

Meer dan de helft van alle scholen (53.1%) maakte *gebruik van de tips om met de leerlingen te werken*. Van de scholen die deze tips nog niet gebruikten, hebben de meeste (69.3%) wel plannen om dit in de (nabije) toekomst te doen. De voornaamste redenen waarom de school (nog) geen gebruik had gemaakt van de tips in het VAD-rapport waren: beperkt druggebruik bij de leerlingen, het feit dat deze tips in het verleden reeds werden gebruikt of de tips niet echt bruikbaar of nieuw waren.

3.5. Feedback aan de ouders

Meedelen van de resultaten aan de ouders

Van de bevraagde scholen deelde slechts 39.5% *de resultaten van de leerlingenbevraging* mee *aan de ouders.* Van de 130 (60.5%) scholen die dit tot nog toe niet deden, heeft 57.6% plannen om dit in de nabije toekomst nog te doen. In 56 scholen (25.5% van het totaal aantal bevraagde scholen) gebeurde nog geen terugkoppeling van de resultaten naar de ouders en voorziet men dit evenmin. De respondenten gaven verschillende redenen aan waarom de resultaten (nog) niet meegedeeld werden aan de ouders: in een aantal scholen ging het oudercomité niet akkoord met de beslissing om de resultaten mee te delen aan de ouders, andere scholen achtten de communicatie van de resultaten niet zinvol omwille van het laag druggebruik bij de leerlingen, het gevaar bestaat dat de problemen overdreven worden of de directie besliste dat de resultaten niet meegedeeld mochten worden.
Volgende citaten illustreren de voornoemde redenen:

> *"De school wil geen problemen zoeken, als er geen zijn. Die openheid kunnen wij ons niet permitteren."*

> *"Om geen ouders ongerust te maken. Wie weet kiezen ze dan wel voor een andere school, want 'mijn kind doet dat niet'".*

> *"Het is moeilijk om zulke gevoelige dingen aan de ouders uit te leggen. We zijn bang voor overreacties".*

Een aantal scholen koos er dan ook voor om de resultaten *enkel* te communiceren *aan deze ouders die rechtstreeks met de problematiek te maken hebben*:

> *"Enkel diegenen die rechtstreeks met de problematiek te maken hebben. Dit om de ouders gerust te stellen en het probleem te relativeren. Ze zijn niet de enigen die een kind hebben met drugproblemen".*

In sommige scholen bleek het bovendien heel *moeilijk om de ouders te contacteren.*

> *"Het is moeilijk om veel ouders te bereiken. We sturen dikwijls brieven mee, maar ze gaan er gewoon niet op in."*

"Aangezien de school een concentratieschool is, zijn de meeste ouders migranten. Ze spreken niet in groep over problemen van hun kinderen. Ook het taalprobleem speelt een belangrijke rol. Activiteiten zoals een info-avond voor de ouders helpen niet, want de migrantenouders komen er niet op af."

De meeste scholen vonden het bovendien erg *moeilijk om* deze resultaten *op een begrijpelijke en niet-emotionele manier* over te brengen naar de ouders.

"De resultaten werden niet meegedeeld aan de ouders, omdat het geval van de heroïnegebruikers hen te veel schrik zou aanjagen. Ze zouden moeite hebben om dit te relativeren."

Tenslotte is het opvallend dat in de meeste scholen – ongeacht het feit of men de resultaten aan de leerlingen of ouders meedeelde of niet – druggebruik van leerlingen direct geassocieerd wordt met drugproblemen.

Wijze van communicatie[10]

In de meeste scholen (64.2%) werden de resultaten via een bespreking op *het oudercomité* aan de ouders overgebracht, terwijl dit in bijna twee op vijf scholen (38.4%) via een *informatie-avond voor de (geïnteresseerde) ouders* gebeurde. In 11.3% van de scholen kregen de ouders een samenvatting van de resultaten en in 8.2% van de scholen werden deze resultaten via de schoolkrant of via een specifieke vorming aan de ouders gecommuniceerd.
Kwalitatieve analyse van deze antwoorden leerde dat de communicatie met de ouders meestal (direct of indirect) via het oudercomité plaatsvond. Sommige scholen communiceerden met de ouders via een periodieke nieuwsbrief of via de participatieraad. Een aantal sleutelfiguren gaf aan dat ze van plan zijn om in de school te gaan werken met het vormingspakket 'Lindestraat 14'.

Accenten bij de communicatie van de resultaten met de ouders

In de communicatie met de ouders werden vooral de *resultaten over middelengebruik en de rol van de vriendengroep en de ouders* benadrukt (tabel 8). Daarnaast vond men het ook belangrijk om volgende resultaten te accentueren: preventie-initiatieven, de visie van de school, het

schoolreglement en de regels over druggebruik, de opvang en begeleiding van leerlingen, open communicatie, werken aan sociale vaardigheden, sfeer op school en de vergelijking met het syntheserapport.
Uit de kwalitatieve analyse van het gegevensmateriaal bleek dat scholen het belangrijk vonden om aan de ouders een globaal beeld van de resultaten te geven.

Tabel 8: Overzicht van de aspecten die beklemtoond werden bij de communicatie van de resultaten met de ouders (n=164)

Resultaten over gebruik van illegale drugs	72.3%
Resultaten over gebruik van medicatie	70.9%
Resultaten over de rol van de vriendengroep en de ouders	69.4%
Resultaten over gebruik van tabak	66.7%
Resultaten over gebruik van alcohol	66.4%
Preventie-initiatieven van de school uiteenzetten	64.8%
Visie van de school	63.0%
Resultaten over het schoolreglement en de regels over druggebruik	59.2%
Resultaten over opvang en begeleiding van leerlingen	55.5%
Open communicatie tussen ouders en kinderen	55.5%
Werken aan sociale vaardigheden	55.5%
Resultaten over de sfeer op school	51.4%
Vergelijkingen met het syntheserapport	51.4%
Praktische mogelijkheden binnen de school	48.3%
Resultaten over motieven van niet-gebruik	48.3%
Ouders op de hoogte brengen van het schoolgebeuren	42.4%
Resultaten over vrijetijdsbesteding	37.7%
Resultaten verschillen per graad	35.2%
Resultaten over gokken	30.1%
Productinformatie	28.2%
Jongerenculturen	27.8%

Rol van externe personen of diensten

De meeste scholen (68.2%) deden een *beroep op externe personen of diensten* voor de communicatie van de resultaten van de leerlingenbevraging met de ouders. Meestal deed men

[10] In navolgende bespreking (pag. 28-31) werden enkel die scholen opgenomen die de resultaten van de leerlingenbevraging met de ouders bespraken of daartoe nog plannen hebben (n=164). De percentages slaan dan ook enkel op dit deel van de proefgroep.

een beroep op het CLB (39.6%), preventiewerkers (31.8%) of rijkswacht (29.2%) en politie (11.7%). Andere externe diensten die hierbij ingeschakeld werden, zijn centra geestelijke gezondheidszorg (9.1%), drughulpverleners (8.4%), jongerenadviescentra (7.1%) of ex-druggebruikers (5.2%).

Reacties van de ouders

Hoewel men de reacties van de ouders in een kwart van de scholen nog diende af te wachten, werd duidelijk dat ook de *ouders nogal uiteenlopend reageerden* op de resultaten van de leerlingenbevraging (tabel 9). In ongeveer een kwart van de scholen (23.3%) reageerden de ouders positief op de resultaten van de leerlingenbevraging en volgens 15.2% van de respondenten waren de ouders 'zeer geïnteresseerd'. In 21.1% van de scholen reageerden de ouders verrast op bepaalde resultaten.

Tabel 9: Overzicht van de reacties van de ouders op de resultaten van de leerlingenbevraging (n=164)

Nog af te wachten	24.1%
Positief	23.3%
Verrast over bepaalde resultaten	21.1%
Andere	18.0%
Zeer geïnteresseerd	15.2%
Weet ik niet	12.1%
Bereid om mee te werken	8.3%
Geen zicht op	8.3%
Er was weinig reactie	6.8%
Zeer uiteenlopend	6.0%
Waardering voor de openheid van de school	6.0%
Gerustgesteld	5.3%
De resultaten bevestigend	3.8%
Ongeïnteresseerd	2.3%
Onwennig tegenover de problematiek	1.5%
Negatief	0.8%

De uiteenlopende reacties van de ouders kunnen geïllustreerd worden aan de hand van onderstaande citaten:

"De ouders vonden het interessant om een klaardere kijk te krijgen op de zaken waarmee hun kinderen geconfronteerd worden. Een gebrek aan juiste informatie leidt namelijk vaak tot overdreven ongerustheid en een gevoel van machteloosheid."

"De ouders waren verrast over de resultaten van het medicatie- en alcoholgebruik."

"De ouders waren wel bezorgder dan de leerlingen wanneer het ging om cijfers rond illegaal druggebruik"

"Het oudercomité reageerde opgelucht. Men kan met het rapport naar nieuwe ouders toe bewijzen dat de leerlingen zich thuis voelen op school en zich begrepen voelen en dat er geen echt drugprobleem is."

"Ze [de ouders] waren bang dat ze het niet zouden merken bij hun kind. Er kwamen vragen zoals 'Hoe weet ik dat mijn kind drugs gebruikt'; 'Kan ik daar iets aan doen en zo ja, wat dan?'"

Gebruik van de tips bij feedback aan de ouders

Slechts een beperkt aantal scholen (27.9%) heeft de *tips om met de ouders te werken gebruikt.* Van de scholen die tot nog toe geen gebruik maakten van deze tips, heeft iets meer dan de helft (54.1%) plannen om dit in de toekomst te doen.
Verschillende redenen werden aangebracht waarom men deze tips (nog) niet gebruikt had: het paste niet in de jaarplanning van de school, het was niet zinvol omwille van het beperkte druggebruik bij de leerlingen, de tips om met de ouders te werken werden in het verleden reeds gebruikt, de school gaf aan een eigen manier van werken te hebben, het lukte moeilijk gezien het gebrek aan interesse en het moeizame contact met de ouders of men had (nog) geen tijd gehad om dit te doen.

3.6. Feedback aan de leerkrachten

Meedelen van de resultaten aan het lerarenkorps

Uit de evaluatie van de leerlingenbevraging bleek dat in ongeveer driekwart van de bevraagde scholen (73.7%) de *resultaten van de bevraging werden meegedeeld aan het lerarenkorps.* Van de 56 scholen (26.3%) die deze resultaten nog niet meedeelden aan het lerarenkorps, is 83.3% (50 scholen) van plan om dit in de nabije toekomst te doen. Een aantal scholen dat de leerkrachten niet informeerde en daartoe ook geen plannen heeft, gaf aan dat ze dit niet deed om geen slapende honden wakker maken. Bepaalde scholen opteerden ervoor om enkel de direct betrokken leerkrachten te informeren.

> "*Als er zich problemen zouden voordoen, dan worden deze wel besproken met alle leerkrachten. Maar zolang het probleem zich niet gesteld heeft, wordt het niet nodig geacht alle leerkrachten samen te roepen.*"

Wijze van communicatie[11]

De meest gebruikelijke werkwijze om de resultaten van de leerlingenbevraging aan de leerkrachten mee te delen was via een *meededeling op de personeelsvergadering of hèt ter inzage leggen van het rapport* en de bijlagen (tabel 10). Sommige scholen deelden de resultaten mee via het drugpreventieteam of deden dit op de pedagogische studiedag. Een aantal scholen bezorgde een samenvatting van het rapport aan alle leerkrachten.

Kwalitatieve analyse van deze resultaten maakte duidelijk dat het rapport in heel wat scholen ter inzage werd gelegd in de leraarskamer, maar dit werd meestal enkel ingekeken door de geïnteresseerde leerkrachten. In een aantal scholen werd het rapport besproken tijdens de klassenraad.

[11] In navolgende bespreking (pag. 32-36) werden enkel die scholen opgenomen die de resultaten van de leerlingenbevraging met het lerarenkorps bespraken of daartoe nog plannen hebben (n=214). De percentages slaan dan ook enkel op dit deel van de proefgroep.

"De leerkrachten hebben de mogelijkheid het rapport in te kijken. Het wordt ter inzage gelegd in de leraarskamer, maar wegens desinteresse zal er waarschijnlijk niet echt veel aandacht aan besteed worden."

Tabel 10: Overzicht van de manier waarop de resultaten van de leerlingenbevraging werden meegedeeld aan het lerarenkorps (n=214)

Meedelen van de resultaten op de personeelsvergadering	43.8%
Ter inzage leggen van het rapport en de bijlagen	39.9%
Meedelen van de resultaten aan het drugpreventieteam	14.8%
Meedelen van de resultaten op de pedagogische studiedag	12.3%
Bezorgen van een samenvatting van het rapport aan elke leerkracht	12.3%
Meedelen van de resultaten op de directieraad	10.3%
Meedelen van de resultaten aan verschillende werkgroepen	6.9%
Meedelen van de resultaten aan de leerlingenbegeleiding	6.9%
Meedelen van de resultaten aan vertrouwensleerkrachten	5.0%
Meedelen van de resultaten aan graadcoördinatoren	4.9%
Meedelen van de resultaten aan leerkrachten die er om vragen	4.9%
Informeel gesprek	4.4%
Bezorgen van een kopie van het rapport aan elke leerkracht	4.0%
Aankondiging in het tijdschrift voor het schoolpersoneel	2.0%
Bezorgen van de tabellen aan elke leerkracht	1.5%
Bezorgen van een kopie van de tips uit het rapport aan elke leerkracht	0.5%

Accenten bij de communicatie van de resultaten met het lerarenkorps

Bij de communicatie van de resultaten met het lerarenkorps accentueerden de meeste scholen de *resultaten over middelengebruik, de sfeer op school, het belang van communicatie tussen leerkrachten en leerlingen, het schoolreglement en regels over druggebruik, de opvang en begeleiding van leerlingen en het informeren van leerkrachten* (tabel 11).

Hoewel veel scholen in deze communicatie met het lerarenkorps niet echt specifieke resultaten accentueerden, besteedde men in heel wat scholen aandacht aan het hoge medicatiemisbruik. In heel wat scholen wil men onder meer streven naar een meer rationeel gebruik van medicatie en en de schoolapotheek.

"Het omgaan met medicatiegebruik op school zal in de toekomst nog meer uitgewerkt worden"

"Sinds september 2000 mag de EHBO geen medicatie meer geven."

"Men noteert welke leerling wat neemt als de leerling naar het secretariaat gaat om een medicijn te gebruiken"

Tabel 11: Overzicht van de aspecten die beklemtoond werden bij de communicatie van de resultaten met de leerkrachten (n=214)

Resultaten over gebruik van illegale drugs	71.4%
Resultaten over gebruik van medicatie	70.2%
Resultaten over gebruik van alcohol	69.0%
Resultaten over de sfeer op school	64.9%
Belang communicatie tussen leerkrachten en leerlingen	63.6%
Resultaten over gebruik van tabak	63.3%
Resultaten over het schoolreglement en de regels over druggebruik	60.8%
Resultaten over opvang en begeleiding van leerlingen	58.7%
Informeren van leerkrachten	52.5%
Hoe omgaan met problemen op school	50.5%
Resultaten over de rol van de vriendengroep en de ouders	50.3%
Resultaten over motieven van niet-gebruik	45.7%
Vergelijkingen met het syntheserapport	45.1%
Bespreken van de resultaten die de school hebben verrast	44.5%
Hoe omgaan met medicatiegebruik op school	41.8%
Resultaten over vrijetijdsbesteding	40.4%
Leerlingenparticipatie	38.5%
Profilering van vertrouwensleerkrachten	35.7%
Verduidelijken van het schoolreglement	34.6%
Resultaten over gokken	28.7%
Geven van een gedetailleerde bespreking	22.7%

Rol van externe personen of diensten

Ongeveer de helft van de scholen (51.0%) deed een *beroep op een externe persoon of dienst* om de resultaten te bespreken met het lerarenkorps. 36.4% van de scholen schakelde hiervoor het CLB in en 18.8% een preventiewerker. Andere scholen deden hiervoor een beroep op rijkswacht (11.1%) of politie (7.1%) of op een gespecialiseerde drughulpverlener (7.1%).

Reacties van het lerarenkorps

Hoewel men in ongeveer 4.2% van de scholen geen zicht had op de reacties van de leerkrachten en men in 10.9% van de scholen nog de reacties van de leerkrachten afwachtte, werd duidelijk dat heel wat leerkrachten (30.2%) *eerder verrast* reageerden op bepaalde resultaten van de leerlingenbevraging (vooral met betrekking tot de resultaten over alcohol- en medicatiegebruik) (tabel 12). In 17.7% van de scholen gaf men aan dat er vrij weinig reactie kwam van de leerkrachten, terwijl 13.0% van de scholen aangaf dat de leerkrachten zeer uiteenlopend reageerden. In 12.0% van de scholen waren de leerkrachten enthousiast om met de resultaten aan de slag te gaan.

Tabel 12: Overzicht van de reacties van de leerkrachten op de resultaten van de leerlingenbevraging (n=214)

Verrast over bepaalde resultaten	30.2%
Er was weinig reactie	17.7%
Positief	16.1%
De resultaten bevestigend	15.6%
Zeer uiteenlopend	13.0%
Enthousiast om met resultaten te werken	12.0%
Nog af te wachten	10.9%
Weet ik niet	10.9%
Zeer geïnteresseerd	9.9%
Andere	9.9%
Gerustgesteld	5.7%
Daar heb ik geen zicht op	4.2%
Bereid tot samenwerking	3.5%
Ongeïnteresseerd	2.6%
Vraag naar productinformatie	2.6%
Negatief	1.0%

De reacties van de leerkrachten worden geïllustreerd aan de hand van volgende citaten.

"Ze waren gerustgesteld in die zin dat bleek dat deze school niet afweek van het gemiddelde".

"Ze waren verrast over bepaalde resultaten, namelijk medicatie, meer bepaald vermagerings- en kalmeerpillen."

"De reacties van de leerkrachten waren heel uiteenlopend. Een deel wou meer openheid en was bereid een discussie aan te gaan met de leerlingen. Een ander deel wou dat er meer repressief opgetreden werd. Ook geloofden velen niet dat de leerlingen naar waarheid geantwoord hebben."

"De leraars reageerden op twee manieren: ofwel waren ze ongeïnteresseerd, want ze hebben het al te druk. [Anderen] waren enthousiast om ermee te gaan werken.

Gebruik van de tips bij feedback aan het lerarenkorps

Slechts 36.0% van de scholen gebruikte de *tips om met het lerarenkorps te werken*. Bijna twee derde van de scholen (64.0%) gebruikte deze tips dus niet. 48.5% van de scholen die de tips nog niet toepasten, zegt echter plannen te hebben om er in de nabije toekomst nog iets mee te doen. Om verschillende redenen werd geen gebruik gemaakt van de tips: in sommige scholen werd in het verleden reeds gebruik gemaakt van deze tips, het druggebruik in de school is momenteel beperkt, momenteel wordt hierrond reeds genoeg gedaan in de school, de school heeft reeds een eigen drugwerking, de werkdruk is momenteel te hoog of de tips zijn te vaag.

3.7. Andere initiatieven

Overige initiatieven naar aanleiding van de leerlingenbevraging

Ruim de helft van de scholen (55.6%) had – naast de reeds bevraagde aspecten – nog *andere initiatieven* genomen naar aanleiding van de resultaten van de leerlingenbevraging. Van de scholen die geen bijkomende initiatieven had genomen, had 45.9% plannen om dit alsnog te doen. Volgende redenen werden aangegeven om geen bijkomende initiatieven te nemen: dit paste niet in de jaarplanning van de school, het druggebruik in de school is beperkt of er worden reeds verschillende initiatieven genomen los van de bevraging. In heel wat scholen betrof dit meestal het verderzetten van een aantal bestaande initiatieven.

> *"Er wordt wel degelijk rond de drugproblematiek gewerkt, maar niet naar aanleiding van de resultaten. Bijvoorbeeld een info-avond voor de ouders, sprekers, ... "*

Bijkomende initiatieven die georganiseerd werden in het kader van de leerlingenbevraging, waren het *opstarten van werkgroepen, projecten over drugs, een filmvoorstelling of een getuigenis van een ex-verslaafde* (tabel 13).

Tabel 13: Overzicht van bijkomende initiatieven die de school nam naar aanleiding van de leerlingenbevraging (n=167)

Andere	68.1%
Opstarten van werkgroepen	20.0%
Project over drugs	18.9%
Getuigenis ex-verslaafde	18.8%
Filmvoorstelling	18.8%
Opstellen van een nieuw drugreglement	16.3%
Klasdag waarbij gewerkt rond een bepaalde thema	13.8%
Schooloverstijgend drugpreventiebeleid	12.5%
Lesuren voor de klas vrijmaken	10.0%
Rijkswacht gaf productinformatie aan leerkrachten	8.1%
Rijkswacht gaf productinformatie aan leerlingen	6.9%

Ruim de helft van de scholen gaf aan tevens andere initiatieven genomen te hebben naar aanleiding van de leerlingenbevraging, zoals het organiseren van meer activiteiten tijdens de

middagpauze, de uitbouw van een stappenplan, het organiseren van een toneelvoorstelling, het uitwerken van een jaarplanning, het invoeren van een concreet drugbeleid, het inschrijven van leerkrachten voor de training 'Lindestraat 14' of het organiseren van een drugpreventieweek. Tenslotte gaf men in een aantal scholen aan dat het drugbeleid kaderde in een meer algemeen gezondheids- en preventiebeleid.

Volgende citaten maken duidelijk dat scholen – op hun eigen manier en tempo – een drugbeleid uitwerken en een aantal initiatieven nemen op dit vlak.

> *"Er komt een project over drugs, meer bepaald in verband met alcohol en dit in samenspraak met de preventiedienst. [...] Er zal ook voor gezorgd worden dat leerlingen na de examens niet direct de café's induiken. Dat leverde vorig jaar immers de nodige problemen op. [...] De school wil ook meer middagactiviteiten organiseren en wil de kloof die nu gaapt tussen leerling en leerkracht verkleinen. Leerlingen vonden zelf dat ze te weinig informele contacten hadden met hun leraars. [...] De speelplaats, meer bepaald de infrastructuur, moet studentvriendelijker. Dit kan gebeuren door onder andere het installeren van zithoekjes."*

> *"De ouders zullen worden geïnformeerd over het gebruik van 'slots' en gokken, aangezien het verrassend was dat de leerlingen van de school vaak op slots spelen. De ouders worden duidelijk gemaakt dat de school bezorgd is en aan hen werd gevraagd aandacht te hebben voor de geldbesteding van hun kinderen. De leerlingen krijgen een gokpreventieles. Men begint met enkele introductievragen en daarna toont men een reportage uit 'Koppen' en 'Telefacts' over gokken. Er worden enkele begeleidende vragen gesteld om tijdens de uitzending te beantwoorden. Daarna wordt de aflevering geëvalueerd".*

In de meeste scholen (82.6%) wordt voor deze initiatieven *samengewerkt met externe personen of diensten*: CLB (59.6%), preventiewerkers (36.0%), rijkswacht (27.3%), ex-druggebruikers (18%), jongerenadviescentra (18.0%), politie (16.1%) of drughulpverleners (13.0%).

Communicatie van de resultaten met leerlingen, ouders en het lerarenkorps

De *vergelijking van een aantal variabelen* maakte duidelijk dat scholen met een drugbeleid duidelijk vaker de resultaten van de leerlingenbevraging meedeelden aan leerkrachten, leerlingen en ouders dan scholen die geen drugbeleid hebben. Hierbij kon een significant

verschil ($p<0.01$) vastgesteld worden, wanneer de communicatie met het lerarenkorps vergeleken wordt tussen scholen met en zonder drugbeleid (resp. 65% en 23.9%).
Scholen die de resultaten van de leerlingenbevraging meedeelden aan de leerlingen, communiceerden deze resultaten meestal ook naar ouders (65%) en bijna altijd naar het lerarenkorps (92.5%). Omgekeerd bleek dat wanneer enkel de scholen weerhouden werden die de resultaten van de leerlingenbevraging meegedeeld hadden aan het lerarenkorps, de resultaten in de helft van deze scholen werden gecommuniceerd met de ouders en in iets minder dan de helft van de scholen (47.7%) met de leerlingen.

Afsluitende bemerkingen

Aan het eind van het evaluatiegesprek konden de respondenten nog aanvullende bemerkingen formuleren over de leerlingenbevraging. Analyse van deze kwalitatieve onderzoeksgegevens leverde volgende resultaten op.

Globaal gezien bleek dat ruim drie vierde van de respondenten de *leerlingenbevraging positief beoordeelde* en ook vond dat de bevraging vrij snel verwerkt werd en *veel bruikbare informatie* opleverde. Bovendien werd de vergelijking van de eigen school met de andere scholen als zeer interessant ervaren.
Tegelijk werden een aantal nuances aangebracht en *kritieken* geformuleerd door de sleutelfiguren, zoals het feit dat de leerlingenbevraging een serieuze tijdsinvestering vergde en dat de afname van de enquête best lang genoeg op voorhand gepland werd. Door bepaalde scholen werd de maand februari naar voor geschoven als een goed moment voor deze bevraging. Tenslotte stelden een tiental sleutelfiguren vragen bij de betrouwbaarheid en validiteit van de leerlingenbevraging. Uit de evaluatie bleek immers dat verschillende leerlingen en leerkrachten twijfelden aan het feit of alle leerlingen de vragenlijst wel naar waarheid hadden ingevuld. Met name de afname van de vragenlijst bij grote groepen leerlingen werd hierbij als een mogelijke foutenbron beschouwd.

Wat de *begeleiding vanuit VAD* betrof, gaf een tiental scholen aan dat het contact met VAD soms redelijk moeizaam verliep en dat men ook meer begeleiding had verwacht. Verschillende

sleutelfiguren vonden ook dat ze vrij lang hadden moeten wachten op feedback over de leerlingenbevraging, terwijl weinig tijd was voorbijgegaan tussen het toesturen en de afname van de vragenlijst. Sommige respondenten suggereerden dat VAD een studiedag zou kunnen organiseren waarop de resultaten van de leerlingenbevraging gepresenteerd worden.

Ruim 80% van de sleutelfiguren vond de evaluatie van de leerlingenbevraging een *goed initiatief*, maar volgens sommigen was reeds veel tijd voorbijgegaan sinds de afname van de leerlingenbevraging. Aansluitend hierbij vroeg men zich af welk gevolg gegeven zou worden aan deze evaluatie. Bovendien gaven heel wat sleutelfiguren aan dat ze niet wisten of er nu nog een vervolg zou komen op de leerlingenbevraging. Een vijftal respondenten stelde tenslotte dat ze het nuttig zouden vinden moest deze leerlingenbevraging met geregelde tussenpozen opnieuw georganiseerd kunnen worden.

4. Discussie en besluiten

In een vierde van alle Vlaamse secundaire scholen werd tussen januari 1999 en juni 2000 de leerlingenbevraging afgenomen in het kader van een drugbeleid op school. In totaal waren bij dit onderzoek 275 scholen en ongeveer 130 000 leerlingen betrokken. In 220 van deze scholen werd via een evaluatieonderzoek gepolst naar de ervaringen met de organisatie van de leerlingenbevraging. Hierbij gingen we na hoe de leerlingenbevraging in de scholen werd onthaald en of de school de resultaten aangrijpt / aangegrepen heeft om met leerkrachten, ouders en leerlingen van gedachten te wisselen over het thema 'drugs'.

In elk van de scholen werd een sleutelfiguur geïnterviewd die nauw betrokken was bij de bevraging, meestal was dit de directeur, de onderdirecteur of een vakleerkracht. Veel van de geïnterviewde vakleerkrachten zijn tevens betrokken bij de leerlingenbegeleiding of bij een schoolwerkgroep over drugs.

Het drugbeleid op school

De leerlingenbevraging is een instrument om op schoolniveau een aantal aspecten over druggebruik van leerlingen en hun kijk erop in kaart te brengen en om daar op in te spelen met een evenwichtig drugbeleid. Nagenoeg alle scholen die bij de evaluatiestudie betrokken waren, hebben een drugbeleid. Twee vijfde van deze scholen heeft reeds langer dan vijf jaar een drugbeleid.
Normaliter moeten scholen die willen deelnemen aan de leerlingenbevraging reeds een drugbeleid geïnstalleerd hebben of op zijn minst minimale afspraken over middelengebruik in het schoolreglement hebben opgenomen. De meeste scholen voldoen dus aan deze voorwaarde. Het concept van een '*Drugbeleid op School*' (DOS) is door de meeste scholen goed gekend.
Het ontwikkelen van een drugbeleid op school is een uitvoerig en langdurig proces, waarbij de antwoorden op bepaalde vragen niet voor eeuwig en altijd blijven opgaan. Een doordacht beleid dient immers af en toe in vraag gesteld te worden en de aanpak moet voortdurend verfijnd en bijgestuurd worden. Ook uit dit onderzoek blijkt dat een drugbeleid op school geen statisch gegeven is. Scholen die reeds langer een drugbeleid hebben, sturen dit op gezette tijden bij.

Het beperkt aantal scholen zonder drugbeleid is momenteel wel bezig met de voorbereiding ervan. Vaak gebeurt dit onder impuls van de leerlingenbevraging of naar aanleiding van een concreet probleem over drugs op school. Ook voor een aantal scholen die pas recent een drugbeleid hebben uitgewerkt, fungeerde de leerlingenbevraging als katalysator.

De *invulling van het drugbeleid* op school is uiteraard zeer schoolspecifiek, al wordt meestal wel verder gebouwd op de drie pijlers 'plan', 'opvoeding' en 'interventie'. De meeste scholen maken een duidelijke keuze voor preventie en vroeginterventie en in veel mindere mate voor repressie. Drie vierde van de scholen maakt gebruik van een reglement waarin regels en sancties over middelengebruik zijn vastgelegd. Duidelijke regels en afspraken vormen trouwens een eerste belangrijke pijler van een drugbeleid. Op basis van dit onderzoek hebben we evenwel geen zicht op de inhoud van dit reglement. Op dit vlak is verder onderzoek vereist.
Bijna de helft van de scholen beschikt over een werkgroep 'drugs'. Dit kan als een vrij hoog percentage beschouwd worden, gezien dit een vrij grote investering van de school vergt. Een begeleidingsaanbod wordt eveneens in bijna de helft van de scholen aangeboden, terwijl één derde een educatief programma aanbiedt.
Ruim twee op vijf scholen geven echter nog een andere invulling aan hun drugbeleid. In de meeste gevallen betreft het een 'stappenplan' waarin is vastgelegd wat de school doet wanneer druggebruik of dealen van drugs wordt vastgesteld. Bovendien vullen verschillende scholen hun drugbeleid anders in afhankelijk van de leeftijd, het leerjaar of de opleidingsvorm van de leerlingen. In een aantal scholen is het drugbeleid geïntegreerd in een ruim preventie- en gezondheidsbeleid.
Samenvattend kan besloten worden dat de Vlaamse secundaire scholen creatief omspringen met de invulling van hun drugbeleid.

Organisatie van de bevraging

In twee op vijf scholen nam de *directie* het *initiatief voor de leerlingenbevraging*. Dit kan als zeer positief ervaren worden, aangezien het mandaat van de directie zeer belangrijk is voor de concretisering van het drugbeleid. De directie dient er immers over te waken dat de resultaten effectief naar het schoolgebeuren worden teruggekoppeld. Gezien het feit dat driekwart van de

directies het syntheserapport gelezen heeft, kunnen we besluiten dat de leerlingenbevraging de interesse van de directies heeft weten te wekken.
Het initiatief tot de organisatie van de leerlingenbevraging komt in mindere mate van individuele leerkrachten. Dit is positief te noemen, gezien de bevraging gedragen moet worden door zoveel mogelijk leerkrachten en de directie. Opmerkelijk is wel dat in 13% van de scholen een externe persoon (een preventiewerker) het initiatief heeft genomen om de leerlingenbevraging te organiseren.

De *eigenlijke afname* van de bevraging laat de directie aan de *leerkrachten* over. In de handleiding over de afname van de leerlingenbevraging raadt VAD aan een beroep te doen op één of meer externe begeleiders die de leerlingen niet kennen, zoals CLB-medewerkers of preventiewerkers. Op die manier wordt vermeden dat leerlingen het gevoel krijgen dat er over hun schouder meegelezen wordt en wordt ook de anonimiteit van deze bevraging beter gewaarborgd. In de praktijk blijkt dit echter moeilijk te realiseren, gezien slechts in 11.5% van de scholen de afname door een CLB-medewerker of een preventiewerker gebeurt.

In meer dan de helft van de scholen is de afname van de bevraging *klassikaal* gebeurd. Methodologisch gezien, is het zeer belangrijk om een zo groot mogelijk aantal leerlingen (van verschillende klassen) op hetzelfde moment te bevragen. Idealiter wordt de vragenlijst zelfs in alle klassen op hetzelfde moment afgenomen, zodat leerlingen van verschillende klassen de vragenlijst niet met elkaar kunnen bespreken tijdens pauzes of na schooltijd. Nochtans wordt de bevraging slechts in één op zeven scholen bij alle leerlingen tegelijkertijd afgenomen.

Beoordeling van de leerlingenbevraging

Er bestaat een duidelijke *nood aan een vereenvoudigde versie van de vragenlijst.* In ongeveer een vijfde van de scholen vond men de vragenlijst immers te moeilijk en bijna de helft van de respondenten is akkoord met de uitspraak dat de vragenlijst te moeilijk was voor een deel van de leerlingen, met name eerstegraadsleerlingen, leerlingen uit het beroepsonderwijs en sommige leerlingen uit het TSO. De vragenlijst blijkt weinig of geen moeilijkheden te geven voor ASO-leerlingen. Momenteel gebruikt VAD een vereenvoudigde vragenlijst in het buitengewoon

onderwijs en in het deeltijds beroeps secundair onderwijs. VAD dient na te gaan of deze versie van de vragenlijst ook voor andere leerlingen gebruikt kan worden.

In de meeste scholen geven de sleutelfiguren aan dat de leerkrachten *voldoende voorbereid* waren op de afname van de vragenlijst en tevens vond men de handleiding voldoende duidelijk. Voor de meeste scholen voldoet het rapport van de leerlingenbevraging aan de verwachtingen. Het is vlot leesbaar en blijkt bruikbaar voor de school. De tabellen en grafieken in de bijlage van het rapport worden minder bruikbaar geacht. Het is opvallend dat de meeste scholen vooral geïnteresseerd zijn in de omvang van de drugproblemen op hun school, hoewel dit geen doelstelling is van de leerlingenbevraging.

Een minderheid van de scholen is *minder tevreden met het eindrapport* dat ze van VAD ontvingen en heeft vooral opmerkingen bij de tips die VAD geeft om te werken met leerlingen, leerkrachten en ouders. Deze scholen verwachtten meer kant-en-klare tips over de manier waarop de school met de resultaten van de bevraging aan de slag kan gaan. VAD kan echter niet meer dan een aantal algemene tips formuleren, gezien men vertrekt van de antwoorden van de leerlingen en geen verdere informatie heeft over de specifieke schoolsituatie. De lijst van suggesties en tips die VAD aanreikt, is bovendien zeker niet exhaustief.

Men laat de vertaling van de tips naar de concrete schoolsituatie over aan de creativiteit van de plaatselijke werkgroep 'drugs'. Hiervoor kan men een beroep doen op externen, zoals CLB-medewerkers, preventiewerkers,... . Ook het vormingsaanbod *'Aan de slag met de Leerlingenbevraging'* bestemd voor directies, leerkrachten en ander schoolpersoneel en al wie door een school kan worden geconsulteerd in verband met de verdere opvolging van de leerlingenbevraging, kan hierbij een hulp zijn. Dit vormingspakket omvat een aantal methodieken en vaardigheden om het drugbeleid op school te optimaliseren aan de hand van de resultaten van de leerlingenbevraging. Gezien echter blijkt dat heel wat scholen moeilijkheden ondervinden bij het omgaan met deze tips, lijkt het niet overbodig om in de toekomst ook in de lerarenopleiding meer aandacht te besteden aan het thema 'drugs op school'.

Nochtans maakte meer dan de helft van de scholen wel gebruik van de tips om met leerlingen aan de slag te gaan. Slechts een derde van de scholen heeft gebruik gemaakt van de tips om naar

de leerkrachten toe te werken en iets meer dan een kwart van de scholen deed een beroep op de tips om naar de ouders toe acties op touw te zetten.

Wie heeft het rapport gelezen?

In de meeste scholen hebben *verschillende personen het rapport gelezen*, wat zeer positief genoemd kan worden. In driekwart van de scholen werd het rapport over de leerlingenbevraging door de *directie* gelezen. Dat de directies in deze mate interesse betonen voor het rapport is zeker aan te moedigen. In drie scholen op tien hebben CLB-medewerkers het schoolrapport doorgenomen en in eveneens een derde van de scholen namen leden van de werkgroep drugpreventie of schoolklimaat het rapport door. Dit laatste is een vrij beperkt aantal, gezien deze personen direct betrokken zijn bij de uitwerking en optimalisering van het drugbeleid. In ruim een kwart van de scholen hebben alle leerkrachten het rapport gelezen. In één op vijf scholen werd het rapport voorgelegd aan de leden van het oudercomité.
Het volledige rapport wordt in veel mindere mate (6.5%) door de *leerlingen* zelf gelezen. In vergelijking met directieleden blijken ook leerkrachten, leden van het oudercomité en de leerlingenraad het rapport in veel mindere mate te lezen. Heeft dit te maken met het feit dat deze groepen slechts beperkte toegang hebben tot het volledige rapport of heeft dit eerder te maken met een gebrek aan interesse of tijd? Het is wel zo dat dit rapport voor de school soms vrij gevoelige materie bevat.

Meedelen van de resultaten aan leerlingen, ouders en leerkrachten

Met de afname van de leerlingenbevraging engageert de school zich ook om *alle betrokken partners* te *informeren* over de resultaten van de bevraging: leerkrachten, leerlingen, ouders, ... In tegenstelling tot bovenstaande resultaten blijkt uit de evaluatiestudie dat het lerarenkorps wel op de hoogte wordt gebracht van de resultaten van de bevraging. In bijna drie vierde van de scholen werden de resultaten reeds aan de leerkrachten meegedeeld en in de meeste overige scholen is men dit nog van plan. Slechts een beperkt aantal scholen zorgde echter voor feedback naar leerlingen en ouders. Van de scholen die dit tot nog toe niet deden, is dit wel op een aantal plaatsen gepland.

Bijna tweederde van de scholen deelde de resultaten van de bevraging niet mee aan haar *leerlingen*. Ruim de helft van de sleutelfiguren geeft wel aan dat men dit nog van plan is. Hierbij kan men zich afvragen of dit geen sociaal wenselijk antwoord van de betrokkenen is, gezien de leerlingenbevraging in deze scholen reeds een tijd geleden werd afgenomen. In sommige scholen is men inderdaad allicht nog niet aan feedback toegekomen, gezien slechts 3 à 4 maanden voorbijgingen tussen de leerlingenbevraging en het evaluatiegesprek.
Dat de resultaten niet meegedeeld worden aan de leerlingen heeft volgens de betrokken scholen veelal te maken met het beperkt aantal leerlingen dat drugs gebruikt, met het feit dat de school deze informatie niet relevant vindt voor de leerlingen en dat men geen slapende honden wil wakker maken. Nochtans zou de leerlingenbevraging net een aanzet moeten zijn om met leerlingen over drugs en druggebruik, het schoolbeleid of de sfeer op school te praten. Slechts op die manier worden leerlingen als volwaardige 'partners' bij het drugbeleid van de school betrokken.

Net zoals de leerlingen worden de *ouders* in de meeste scholen niet op de hoogte gebracht van de resultaten. Uit de antwoorden blijkt dat heel wat scholen wel nog plannen in die richting hebben, maar we kunnen ons ook hier afvragen in hoeverre sociale wenselijkheid niet heeft meegespeeld bij het antwoord op deze vraag. De resultaten werden onder meer niet meegedeeld omdat het oudercomité daar niet mee akkoord ging of omdat het druggebruik op de school beperkt bleek. Ook ten opzichte van de ouders wil men vooral geen slapende honden wakker maken of hen niet nodeloos ongerust maken.
Blijkbaar vinden scholen het niet gemakkelijk om de resultaten van de leerlingenbevraging op een begrijpelijke en niet-emotionele manier naar de ouders over te brengen. Gezien ouders niet vertrouwd zijn met het gebruik van illegale drugs en gezien ze hierover soms ophefmakende berichten horen in de media, hebben ouders immers vaak een grote schrik dat hun kinderen drugs zouden gebruiken. Vanuit angst kan echter moeilijk een open gesprek ontstaan tussen ouder(s) en kind(eren).
De bespreking van de leerlingenbevraging kan echter een aanknopingspunt vormen om ouders te informeren over allerlei aspecten van druggebruik. Het betreft niet alleen het geven van productinformatie of informatie over de juridische benadering van het gebruik van illegale middelen, maar ook het informeren van ouders over de puberteit, jongerenculturen en hoe je

als ouder een aanspreekpunt kan zijn voor jongeren. Ook het vormingspakket voor ouders 'Lindestraat 14' speelt in op deze bezorgdheid van de ouders en hun onrust over het mogelijk druggebruik van hun kinderen. Aan de hand van videomateriaal en verschillende andere werkvormen zoeken ouders naar antwoorden op hun vragen.

Naar de toekomst toe moet dan ook de nodige aandacht besteed worden aan de *terugkoppeling van de resultaten naar de direct betrokkenen.* Aan ouders en leerlingen wordt momenteel onvoldoende feedback gegeven over de resultaten van de bevraging. Bovendien staren scholen zich nog steeds te veel blind op de resultaten over middelengebruik, terwijl de leerlingenbevraging veel meer informatie biedt over andere aspecten die verband houden met het schoolgebeuren.

Wijze van communicatie van de resultaten met de betrokkenen

Wanneer de resultaten aan de *leerlingen* meegedeeld worden, gebeurt dit vooral via de leerlingenraad of via een bespreking in de les of in de klas. Een bespreking in de les of in de klas is vrij tijdsintensief, maar garandeert de betrokkenheid van alle leerlingen.

Om de communicatie met de *ouders* te verzekeren, bespreken de meeste scholen de resultaten op het oudercomité en vier op tien scholen organiseren een informatie-avond voor alle geïnteresseerde ouders. Het oudercomité blijkt dus een belangrijk kanaal om informatie over de leerlingenbevraging te verspreiden, maar kan anderzijds ook beletten dat bepaalde informatie alle ouders bereikt. Het lijkt ons belangrijk dat het oudercomité gesensibiliseerd wordt over het belang van feedback over de leerlingenbevraging naar alle betrokkenen, onder meer de ouders. Het is een sterk punt, wanneer de school haar preventie-initiatieven bekend maakt.

Om de *leerkrachten* over de resultaten van de leerlingenbevraging te informeren worden de resultaten meestal meegedeeld op een personeelsvergadering of wordt het rapport ter inzage gelegd in de leraarskamer.

Klemtonen bij de bespreking van de resultaten met de betrokkenen

In de *bespreking met de leerlingen* beklemtonen de meeste scholen de resultaten over middelengebruik (in deze volgorde: alcohol, medicatie en illegale drugs), maar gaat tevens heel wat aandacht uit naar de bespreekbaarheid van het thema 'drugs' op school. De cijfers over medicatiegebruik worden in de verf gezet, omdat deze blijkbaar op heel wat scholen voor een verrassing zorgden. Andere thema's die in de leerlingenbevraging aan bod komen (bijvoorbeeld rol van de vriendengroep, sfeer op school, leerlingenparticipatie, schoolreglement en regels, opvang en begeleiding van leerlingen of motieven van gebruik), worden in minstens de helft van de scholen besproken. De scholen die de resultaten bespreken, blijken dit dus grondig te doen.
Naar de ouders toe worden de resultaten over het gebruik van illegale drugs beklemtoond. Ook aan de rol van de vriendengroep en de ouders besteden de meeste scholen aandacht. Daarnaast zetten meer dan zes scholen op tien hun preventie-initiatieven op een rij en verduidelijken ze de visie van de school.
Waar men aan de leerlingen en ouders meestal een globaal beeld van de resultaten wil meegeven, blijken scholen zich in de *communicatie met de leerkrachten* vrij specifiek op het middelengebruik te richten. De resultaten over het gebruik van illegale drugs en medicatie worden benadrukt. Daarnaast focussen de meeste scholen tegenover de leerkrachten ook op de sfeer op school, het schoolreglement en de opvang en begeleiding van leerlingen. Andere aspecten uit de leerlingenbevraging komen in de feedback naar het lerarenkorps in veel mindere mate aan bod.

Betrekken van externen bij feedback naar leerlingen, ouders en leerkrachten

Voor het overbrengen van de resultaten van de leerlingenbevraging naar de leerlingen en de ouders doen de meeste scholen een *beroep op externe personen of diensten*. Wat betreft de communicatie met de leerlingen kan dit enigszins verbazen, gezien leerkrachten de vertrouwenspersonen bij uitstek zijn om met leerlingen over deze materie een gesprek aan te gaan. In de meeste gevallen wordt een beroep gedaan op het CLB of een preventiewerker. Het gevaar bestaat echter dat dit bij een éénmalig gesprek blijft, terwijl bijvoorbeeld leerkrachten kunnen zorgen voor een betere opvolging van de discussiepunten.

Bovendien kunnen een aantal bedenkingen geformuleerd worden bij het feit dat drie scholen op tien zich voor de feedback aan de leerlingen op *politionele diensten* beroepen. Voor de communicatie met de ouders wordt nog vaker een beroep gedaan op politiediensten. Het inschakelen van politiediensten kan echter het vertrouwen dat de leerlingen hebben gegeven door het ernstig invullen van de bevraging hypothekeren. De politie heeft immers in eerste instantie een repressieve functie. Het lijkt ons dan ook aangewezen dat de bespreking van de resultaten van de bevraging in handen blijft van een opvoeder of gezondheidswerker. Leerlingen moeten immers de kans krijgen om in een vertrouwensrelatie over de motieven en de risico's van druggebruik te kunnen praten.

Voor de *feedback aan de leerkrachten* wordt slechts in de helft van de scholen een beroep gedaan op externe personen of diensten. Scholen spreken hiervoor meestal het CLB aan en er wordt slechts in een beperkt aantal gevallen een beroep gedaan op politiediensten.

In elk geval wordt *het CLB* in de meeste scholen betrokken bij de opvolging van de leerlingenbevraging. De scholen engageerden zich hiertoe bij het afsluiten van hun contract met VAD. Ook voor het opzetten van een aantal bijkomende initiatieven, doet men een beroep op het CLB.

Reacties van leerlingen, ouders en leerkrachten op de resultaten van de leerlingenbevraging

In de meeste scholen wacht men de *reacties van de leerlingen* nog af, maar de reeds binnengekomen reacties bleken heel uiteenlopend. In één op zeven scholen waren de leerlingen verbaasd over de resultaten. Heel wat leerlingen verdenken hun medeleerlingen immers van onderrapportage, waardoor de resultaten van de bevraging een onderschatting zouden vormen van de reële situatie. Wanneer de leerlingenbevraging inderdaad gebruikt werd tijdens een crisis op school, vormt onderrapportage een mogelijke valkuil: leerlingen voelen zich immers geviseerd, geven ongeldige antwoorden, zien de leerlingenbevraging als een onderzoek vanuit de directie, ...

Anderzijds moet gezegd worden dat de omvang van het middelengebruik op school niet de essentie van de bevraging vormt. Het gaat erom dat de resultaten aangegrepen worden om over drugs en druggebruik te praten. Op het niveau van de individuele scholen is het zeker geen primaire doelstelling om over betrouwbare cijfers over het middelengebruik te beschikken.

Een kwart van de scholen wacht de *reacties van de ouders* nog af. In scholen waar de ouders wel reeds reageerden waren deze reacties overwegend positief en zeer geïnteresseerd, maar toch bleek men ook verrast over bepaalde resultaten.

In één op drie scholen gaven de respondenten aan dat *de leerkrachten* verrast waren over de resultaten van de bevraging. Net zoals de leerlingen stellen een aantal leerkrachten vragen bij de oprechtheid van de antwoorden van de leerlingen.

Andere initiatieven naar aanleiding van de leerlingenbevraging

De meeste scholen namen – naast de reeds vernoemde initiatieven – ook *andere initiatieven* naar aanleiding van de leerlingenbevraging of hebben althans plannen om dit nog te doen. Het betreft dikwijls het opstarten van werkgroepen, projecten over drugs, filmvoorstellingen of getuigenissen van een ex-verslaafde. Tevens worden de uitbouw van een stappenplan, het uitwerken van een jaarplanning, het invoeren van een concreet drugbeleid of het volgen van de vorming 'Lindestraat 14' genoemd. Hiervoor werkten heel wat scholen samen met het CLB of een preventiewerker.
Nog meer dan voor de feedback naar leerlingen,ouders en leerkrachten werkt de school voor andere initiatieven samen met politionele diensten (43.4%). Nochtans wordt het geven van productinformatie niet zo vaak aangehaald als een ander initiatief van de school. We vragen ons dan ook af waaruit deze samenwerking met rijkswacht en politie meestal bestaat.

Afsluitende bemerkingen

Veel scholen verwachtten meer begeleiding vanuit VAD, hoewel het *engagement van VAD* in het contract duidelijk vermeld staat. In de toekomst zal VAD nog meer het accent moeten

leggen op het inschakelen van externen (CLB, preventiewerkers) voor de ondersteuning en opvolging van de leerlingenbevraging.
Hoewel dit gegeven niet expliciet bevraagd werd, blijkt uit de reacties dat heel wat respondenten vragende partij zijn voor een *regelmatige herhaling van de leerlingenbevraging.* Bovendien appreciëren de scholen de snelle verwerking van de resultaten en de mogelijkheden die het syntheserapport biedt om te vergelijken met andere Vlaamse scholen.

Deze *evaluatiestudie* wordt in grote mate *positief ervaren door de scholen.* Voor hen vormt deze evaluatie wellicht een goede stimulans om het werken met de leerlingenbevraging en het uitwerken van een drugbeleid ernstig te nemen. Veel scholen geven immers aan dat ze nog plannen hebben om bepaalde zaken uit de bevraging uit te werken.
Ook voor VAD is deze evaluatie van de leerlingenbevraging zeer belangrijk. Door de evaluatie kreeg VAD zicht op de ervaringen van de scholen met de bevraging en op de mate waarin en de manier waarop de opvolging binnen de scholen wordt georganiseerd. De feedback van de scholen zal gebruikt worden om de leerlingenbevraging verder te optimaliseren.
Tenslotte willen we nog vermelden dat de samenwerking met de Vakgroep Orthopedagogiek van de Universiteit Gent heel vlot verliep en VAD de kans gaf om deze studie uit te voeren. Hopelijk heeft deze kennismaking met het drugbeleid op school ook iets bijgebracht voor de studenten Pedagogische Wetenschappen, gezien een aantal onder hen in de toekomst als intermediairen aan de slag zal gaan.

5. Literatuur

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2001). *Vlaamse onderwijsstatistieken 1999-2000.* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Onderwijs. (http://www.ond.vlaanderen.be/onderwijsstatistieken/2000/3-scholen.htm)

VAD (1993). *Drugbeleid op school: Discussietekst, draaiboek, begeleidersmap* (niet-gepubliceerde werkmap). Brussel: Vereniging voor Alcohol en andere Drugproblemen.

VAD (1999). *Basisprincipes voor (drug)preventie in de basisschool* (niet-gepubliceerde tekst). Brussel : Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen.

6. Bijlagen

Tabellen

Tabel 1: functie van de respondent

	N	%
Directeur	70	32.0
Onderdirecteur	19	8.7
Leerkracht	66	30.1
Opvoedend personeel	8	3.7
CLB-medewerker	1	0.5
Andere	46	21.0
Onbekend	9	4.1
Totaal	**219**	**100.0**

Tabel 2: heeft de school een drugbeleid?

	N	%
Ja	205	93.2
Neen	15	6.8
Totaal	**220**	**100.0**

Tabel 3: waaruit bestaat het drugbeleid op school?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Een reglement	161	77.8	46	22.2
Een educatief programma	70	33.8	137	66.2
Een begeleidingsaanbod	94	45.4	113	54.6
Een werkgroep	99	47.8	108	52.2
Andere	92	44.4	115	55.6

Tabel 4: is de school opgenomen in een stedelijk rapport?

	N	%
Ja	89	41.8
Neen	124	58.2
Totaal	**213**	**100.0**

Tabel 5: wie nam het initiatief om de school bij VAD in te schrijven voor de leerlingenbevraging?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Vertrouwensleerkracht/groene leerkracht	10	4.6	208	95.4
Leerkracht godsdienst/zedenleer	12	5.5	206	94.5
Leerkracht WG drugpreventie/schoolklimaat/GVO	32	14.7	186	85.3
Andere leerkracht(en)	22	10.1	196	89.9
Klastitularis	1	0.5	217	99.5
Graadcoördinator(en)	4	1.8	214	98.2
Interne begeleiders	6	2.8	212	97.2
Directie	89	40.8	129	59.2
Studiemeesters	6	2.8	212	97.2
Secretariaatsmedewerkers	0	0.0	218	100.0
Hulpopvoedend personeel	4	1.8	214	98.2
Schoolarts	0	0.0	218	100.0
CLB-medewerkers	8	3.7	210	96.3
Preventiewerkers	28	12.8	190	87.2
Andere	46	21.1	172	78.9

Tabel 6: wie heeft de bevraging bij de leerlingen afgenomen?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Vertrouwensleerkracht/ groene leerkracht	10	4.6	207	95.4
leerkracht godsdienst/zedenleer	28	12.9	189	87.1
Leerkracht vh ogenblik	73	33.6	144	66.4
Leerkracht WG drugpreventie/schoolklimaat/GVO	19	8.8	198	91.2
Andere leerkracht(en)	31	14.3	186	85.7
Klastitularis	29	13.4	188	86.6
Graadcoördinator(en)	12	5.5	205	94.5
Interne begeleiders	6	2.8	211	97.2
Directie	9	4.1	208	95.9
Studiemeesters	9	4.1	208	95.9
Secretariaatsmedewerkers	6	2.8	211	97.2
Hulpopvoedend personeel	3	1.4	214	98.6
Schoolarts	1	0.5	216	99.5
CLB-medewerkers	13	6.0	204	94.0
Preventiewerkers	12	5.5	205	94.5
Andere	24	11.0	194	89.0

Tabel 7: hoe werd de bevraging afgenomen?

	N	%
Per klas	118	55.9
Per jaar	24	11.4
Per graad	16	7.6
Per onderwijsvorm	4	1.9
Tegelijkertijd bij alle leerlingen	29	13.7
Andere	20	9.5
Totaal	**211**	**100.0**

Tabel 8: de vragen waren té moeilijk

	N	%
Helemaal eens	7	3.2
Eerder eens	32	14.8
Niet eens/niet oneens	34	15.7
Eerder oneens	104	48.1
Helemaal oneens	39	18.1
Totaal	**216**	**100.0**

Tabel 9: de vragen waren te moeilijk voor een deel van de leerlingen

	N	%
Helemaal eens	43	20.0
Eerder eens	54	25.1
Niet eens/niet oneens	20	9.3
Eerder oneens	61	28.4
Helemaal oneens	37	17.2
Totaal	**215**	**100.0**

Tabel 10: de handleiding bij de vragenlijst is duidelijk

	N	%
Helemaal eens	146	68.5
Eerder eens	59	27.7
Niet eens/niet oneens	5	2.3
Eerder oneens	3	1.4
Helemaal oneens	0	0.0
Totaal	213	100.0

Tabel 11: de leerkrachten die de leerlingen begeleidden waren voldoende voorbereid

	N	%
Helemaal eens	129	60.0
Eerder eens	53	24.7
Niet eens/niet oneens	15	7.0
Eerder oneens	15	7.0
Helemaal oneens	3	1.4
Totaal	215	100.0

Tabel 12: wie heeft het rapport van de leerlingenbevraging gelezen?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Vertrouwensleerkracht/groene leerkracht	22	10.1	195	89.9
Leerkracht godsdienst/zedenleer	23	10.6	194	89.4
Andere leerkrachten	40	18.4	177	81.6
Alle leerkrachten	60	27.6	157	72.4
Graadcoördinatoren	26	12.0	191	88.0
Interne begeleiders	21	9.7	196	90.3
Klastitularissen	11	5.1	206	94.9
Directie	165	76.0	52	24.0
Studiemeesters	22	10.1	195	89.9
Hulpopvoedend personeel	15	6.9	202	93.1
Schoolarts	9	4.1	208	95.9
CLB-medewerkers	71	32.7	146	67.3
Schoolmaatschappelijke dienst	5	2.3	212	97.7
Preventiewerkers	32	14.7	185	85.3
Secretariaatsmedewerkers	7	3.2	210	96.8
Leerkracht WG drugpreventie/schoolklimaat/GVO	69	31.8	148	68.2
Leerlingenraad	14	6.5	203	93.5
Alle leerlingen	14	6.5	203	93.5
Oudercomité	41	18.9	176	81.1
Alle ouders	12	5.5	205	94.5
Andere	76	35.0	141	65.0

Tabel 13: het rapport beantwoordde aan de verwachtingen

	N	%
Helemaal eens	69	32.4
Eerder eens	94	44.1
Niet eens/niet oneens	21	9.9
Eerder oneens	25	11.7
Helemaal oneens	4	1.9
Totaal	213	100.0

Tabel 14: het rapport is vlot leesbaar

	N	%
Helemaal eens	106	49.1
Eerder eens	82	38.0
Niet eens/niet oneens	14	6.5
Eerder oneens	12	5.6
Helemaal oneens	2	0.9
Totaal	**216**	**100.0**

Tabel 15: het rapport is bruikbaar voor de school

	N	%
Helemaal eens	94	43.7
Eerder eens	84	39.1
Niet eens/niet oneens	23	10.7
Eerder oneens	11	5.1
Helemaal oneens	3	1.4
Totaal	**215**	**100.0**

Tabel 16: de tabellen in de bijlagen zijn duidelijk

	N	%
Helemaal eens	127	59.1
Eerder eens	74	34.4
Niet eens/niet oneens	6	2.8
Eerder oneens	8	3.7
Helemaal oneens	0	0.0
Totaal	**215**	**100.0**

Tabel 17: de tabellen in de bijlagen zijn bruikbaar

	N	%
Helemaal eens	80	37.4
Eerder eens	80	37.4
Niet eens/niet oneens	28	13.1
Eerder oneens	19	8.9
Helemaal oneens	7	3.3
Totaal	**214**	**100.0**

Tabel 18: de grafieken in de bijlagen zijn duidelijk

	N	%
Helemaal eens	122	57.3
Eerder eens	73	34.3
Niet eens/niet oneens	11	5.2
Eerder oneens	7	3.3
Helemaal oneens	0	0.0
Totaal	**213**	**100.0**

Tabel 19: de grafieken in de bijlagen zijn bruikbaar

	N	%
Helemaal eens	73	34.4
Eerder eens	78	36.8
Niet eens/niet oneens	38	17.9
Eerder oneens	16	7.5
Helemaal oneens	7	3.3
Totaal	**212**	**100.0**

Tabel 20: de tips in het rapport zijn duidelijk

	N	%
Helemaal eens	133	62.7
Eerder eens	53	25.0
Niet eens/niet oneens	18	8.5
Eerder oneens	8	3.8
Helemaal oneens	0	0.0
Totaal	**212**	**100.0**

Tabel 21: de tips in het rapport zijn bruikbaar

	N	%
Helemaal eens	96	45.5
Eerder eens	70	33.2
Niet eens/niet oneens	23	10.9
Eerder oneens	20	9.5
Helemaal oneens	2	0.9
Totaal	**211**	**100.0**

Tabel 22: werden de resultaten meegedeeld aan de leerlingen?

	N	%
Ja	81	37.7
Neen	134	62.3
Totaal	**215**	**100.0**

Tabel 23: heeft de school nog plannen om de resultaten aan de leerlingen mee te delen?

	N	%
Ja	76	55.9
Neen	60	44.1
Totaal	**136**	**100.0**

Tabel 24: waarom niet?

	N	%
Ouders gaan hiermee niet akkoord	0	0.0
Leerkrachten gaan hiermee niet akkoord	0	0.0
Wegens laag gebruik van de leerlingen acht de school dit niet zinvol	5	8.3
Andere	55	91.7
Totaal	**60**	**100.0**

Tabel 25: op welke manier werden (zullen) de resultaten aan de leerlingen meegedeeld (worden)?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Via leerlingenraad	54	35.1	100	64.9
Via de schoolkrant	19	12.3	136	87.7
Bespreking in lessen	44	28.4	111	71.6
Bespreking in infomoment	14	9.0	141	91.0
Bespreking tijdens projectweek	11	7.1	143	92.3
Bespreking per graad	11	7.1	144	92.9
Bespreking per klas	39	25.2	116	74.8
Bespreking per leerjaar	11	7.1	144	92.9
Andere	34	21.9	121	78.1

Tabel 26: welke aspecten werden (zullen) beklemtoond (worden) bij het meedelen van de resultaten aan de leerlingen?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
De resultaten over gokken	40	27.0	108	73.0
De resultaten over gebruik van tabak	107	71.8	42	28.2
De resultaten over gebruik van alcohol	118	77.1	34	22.2
De resultaten over gebruik van medicatie	116	76.3	36	23.7
De resultaten over gebruik van illegale drugs	116	75.8	37	24.2
De resultaten over schoolreglement en regels over druggebruik	87	57.6	64	42.4
De resultaten over opvang en begeleiding lln.	84	56.0	66	44.0
De resultaten over de sfeer op school	94	64.4	51	34.9
De resultaten over vrijetijdsbesteding	69	47.3	77	52.7
De resultaten over motieven van (niet-)gebruik	81	54.7	67	45.3
De resultaten over rol vd vriendengroep en ouders	96	64.9	52	35.1
De vergelijkingen met het syntheserapport	51	34.7	96	65.3
Leerlingenparticipatie	88	59.9	59	40.1
Organisatie middagactiv.	94	63.5	53	35.8
Bespreekbaarheid thema drugs	108	73.0	40	27.0
Verhogen vd weerbaarheid	96	64.4	53	35.6
Uitsluitend de verrassende resultaten	15	10.2	132	89.8
Andere	20	15.9	106	84.1

Tabel 27: op welke externe personen of diensten werd (zal) beroep gedaan (worden) bij het meedelen van de resultaten aan de leerlingen?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Geen	45	28.3	113	71.1
CLB	94	58.8	66	41.3
Preventiewerker	60	37.5	100	62.5
JAC	24	15.0	136	85.0
CGG	18	11.3	142	88.8
Drughulpverlener	20	12.5	140	87.5
Politie	18	11.3	142	88.8
Rijkswacht	31	19.4	129	80.6
Straathoekwerker	6	3.8	154	96.3
(Ex-)druggebruiker	28	17.5	132	82.5
Andere	50	31.3	110	68.8

Tabel 28: op welke manier reageerden de leerlingen op de resultaten?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Weet ik niet	17	13.1	113	86.9
Geen zicht op	2	1.5	128	98.5
Nog af te wachten	40	30.8	90	69.2
Zeer uiteenlopend	13	10.0	117	90.0
Weinig reactie	13	10.0	117	90.0
Ongeïnteresseerd	4	3.1	126	96.9
Zeer geïnteresseerd	17	13.1	113	86.9
Positief	14	10.8	116	89.2
Negatief	1	0.8	129	99.2
De resultaten bevestigend	15	11.5	115	88.5
Verrast over bep. resultaten	20	15.4	110	84.6
Andere	19	14.5	112	85.5

Tabel 29: heeft de school de tips om met de leerlingen te werken gebruikt?

	N	%
Ja	112	53.1
Neen	99	46.9
Totaal	**211**	**100.0**

Tabel 30: heeft de school plannen om de tips om met de leerlingen te werken te gebruiken?

	N	%
Ja	70	69.3
Neen	31	30.7
Totaal	**101**	**100.0**

Tabel 31: waarom niet?

	N	%
Past niet in jaarplanning school	0	0.0
Wegens laag gebruik van de lln. acht de school niet zinvol	3	10.0
In het verleden werd reeds van de tips gebruik gemaakt	8	26.7
Andere	19	63.3
Totaal	**30**	**100.0**

Tabel 32: werden de resultaten meegedeeld aan de ouders?

	N	%
Ja	85	39.5
Neen	130	60.5
Totaal	**215**	**100.0**

Tabel 33: heeft de school plannen om de resultaten aan de ouders mee te delen?

	N	%
Ja	76	57.6
Neen	56	42.4
Totaal	**132**	**100.0**

Tabel 34: waarom niet?

	N	%
Oudercomité niet akkoord	3	5.3
Leerkrachten gaan hiermee niet akkoord	0	0.0
Wegens laag gebruik van de lln. acht de school niet zinvol	5	8.8
Andere	49	86.0
Totaal	57	100.0

Tabel 35: op welke manier werden (zullen) de resultaten aan de ouders meegedeeld (worden)?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Alle ouders krijgen samenvatting van resultaten	18	11.3	141	88.7
Via de schoolkrant	18	11.3	141	88.7
Inlichten vd vriendenkring ouders	3	1.9	156	98.1
Bespreking tijdens oudercomité	102	64.2	57	35.8
Info-avond voor alle (geïnteresseerde) ouders	61	38.4	98	61.6
Vorming voor ouders	13	8.2	146	91.8
Andere	33	20.8	126	79.2

Tabel 36: welke aspecten werden (zullen) beklemtoond (worden) bij het meedelen van de resultaten aan de ouders?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
De resultaten over gokken	44	30.1	102	69.9
De resultaten over gebruik van tabak	98	66.7	49	33.3
De resultaten over gebruik van alcohol	99	66.4	50	33.6
De resultaten over gebruik van medicatie	105	70.9	43	29.1
De resultaten over gebruik van illegale drugs	107	72.3	41	27.7
De resultaten over schoolreglement en regels	87	59.2	60	40.8
De resultaten over opvang en begeleiding lln.	81	55.5	65	44.5
De resultaten over de sfeer op school	74	51.4	70	48.6
De resultaten over vrijetijdsbesteding	55	37.7	91	62.3
De resultaten over motieven van (niet-)gebruik	70	48.3	75	51.7
De resultaten over rol vd vriendengroep en ouders	102	69.4	45	30.6
De vergelijkingen met het syntheserapport	74	51.4	70	48.6
Graadsverschillen	50	35.2	92	64.8
Visie van de school	92	63.0	54	37.0
Praktische mogelijkheden in de school	70	48.3	75	51.7
Ouders inlichten over schoolgebeuren	61	42.4	83	57.6
Preventie-initiatieven uiteenzetten	94	64.8	51	35.2
Open communicatie tussen ouders en kinderen	81	55.5	65	44.5
Werken aan sociale vaardigheden	81	55.5	65	44.5
Productinformatie	40	28.2	102	71.8
Jongerenculturen	40	27.8	104	72.2
Andere	24	18.3	107	81.7

Tabel 37: op welke externe personen of diensten werd (zal) eventueel beroep gedaan (worden) bij het meedelen van de resultaten aan de ouders?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Geen	49	31.8	105	68.2
CLB	61	39.6	93	60.4
Preventiewerker	49	31.8	105	68.2
JAC	11	7.1	143	92.9
CGG	14	9.1	140	90.9
Drughulpverlener	13	8.4	141	91.6
Politie	18	11.7	136	88.3
Rijkswacht	45	29.2	109	70.8
Straathoekwerker	2	1.3	152	98.7
(Ex-)druggebruiker	8	5.2	146	94.8
Andere	35	22.7	119	77.3

Tabel 38: op welke manier reageerden de ouders op de resultaten?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Weet ik niet	16	12.1	116	87.9
Daar heb ik geen zicht op	11	8.3	122	91.7
Nog af te wachten	32	24.1	101	75.9
Zeer uiteenlopend	8	6.0	125	94.0
Weinig reactie	9	6.8	124	93.2
Ongeïnteresseerd	3	2.3	130	97.7
Zeer geïnteresseerd	20	15.2	112	84.8
Positief	31	23.3	102	76.7
Negatief	1	0.8	132	99.2
De resultaten bevestigend	5	3.8	128	96.2
Gerustgesteld	7	5.3	126	94.7
Verrast over bepaalde resultaten	28	21.1	105	78.9
Bereid mee te werken	11	8.3	122	91.7
Weinig bereid samenwerking	0	0.0	133	100.0
Onwennig tegenover problematiek	2	1.5	131	98.5
Openheid school wordt gewaardeerd	8	6.0	125	93.3
Andere	24	18.0	109	82.0

Tabel 39: heeft de school de tips om met de ouders te werken gebruikt?

	N	%
Ja	58	27.9
Neen	150	72.1
Totaal	**208**	**100.0**

Tabel 40: heeft de school plannen om de tips om met de ouders te werken te gebruiken?

	N	%
Ja	85	54.1
Neen	72	45.9
Totaal	**157**	**100.0**

Tabel 41: waarom niet?

	N	%
Past niet in jaarplanning school	4	5.6
Wegens laag gebruik van de lln. acht de school niet zinvol	4	5.6
In het verleden werd reeds van de tips gebruik gemaakt	6	8.3
Andere	56	77.8
Totaal	72	100.0

Tabel 42: werden de resultaten meegedeeld aan het lerarenkorps?

	N	%
Ja	157	73.7
Neen	56	26.3
Totaal	213	100.0

Tabel 43: heeft de school plannen om de resultaten aan het lerarenkorps mee te delen?

	N	%
Ja	50	83.3
Neen	10	16.7
Totaal	60	100.0

Tabel 44: waarom niet?

	N	%
Niet alle leerkrachten moeten op de hoogte zijn	1	11.1
Leerkrachten zijn niet geïnteresseerd	1	11.1
Wegens laag gebruik van de lln. acht de school niet zinvol	0	0.0
Andere	7	77.8
Totaal	9	100.0

Tabel 45: op welke manier werden (zullen) de resultaten aan het lerarenkorps meegedeeld?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Ter inzage leggen van het rapport en bijlagen	81	39.9	122	60.1
Aankondiging in tijdschrift voor schoolpersoneel	4	2.0	199	98.0
Resultaten meedelen aan drugpreventieteam	30	14.8	173	85.2
Resultaten meedelen aan verschillende werkgroepen	14	6.9	189	93.1
Resultaten meedelen aan leerkrachten die erom vragen	10	4.9	193	95.1
Resultaten meedelen aan graadcoördinatoren	10	4.9	193	95.1
Resultaten meedelen aan vertrouwensleerkrachten	10	5.0	192	95.0
Resultaten meedelen aan leerkrachten lln.begeleiding	14	6.9	189	93.1
Resultaten meedelen op de directieraad	21	10.3	182	89.7
Resultaten meedelen op personeelsvergadering	88	43.3	114	56.2
Resultaten meedelen op de pedagogische studiedag	25	12.3	178	87.7
Kopie vd tips uit het rapport bezorgen aan elke leerkracht	1	0.5	202	99.5
Kopie vh rapport bezorgen aan elke leerkracht	8	4.0	194	96.0
Samenvatting vh rapport bezorgen aan elke leerkracht	25	12.3	178	87.7
Tabellen bezorgen aan elke leerkracht	3	1.5	200	98.5
Informeel gesprek	9	4.4	194	95.6
Andere	38	18.7	165	81.3

Tabel 46: welke aspecten werden (zullen) beklemtoond (worden) bij het meedelen van de resultaten aan de leerkrachten?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Resultaten over gokken	52	28.7	129	71.3
Resultaten over gebruik van tabak	119	63.3	69	36.7
Resultaten over gebruik van alcohol	129	69.0	58	31.0
Resultaten over gebruik van medicatie	132	70.2	56	29.8
Resultaten over gebruik van illegale drugs	135	71.4	54	28.6
Resultaten over schoolreglement en regels	113	60.8	73	39.2
Resultaten over opvang en begeleiding lln.	108	58.7	76	41.3
Resultaten over sfeer op school	120	64.9	65	35.1
Resultaten over vrijetijdsbesteding	74	40.4	109	59.6
Resultaten over motieven van (niet-)gebruik	84	45.7	100	54.3
Resultaten over de rol vd vriendengroep en ouders	92	50.3	91	49.7
Vergelijkingen met het syntheserapport	82	45.1	100	54.9
Belang van communicatie tss leerkrachten en lln.	119	63.6	68	36.4
Informeren vd leerkrachten	96	52.5	87	47.5
Geven van gedetailleerde bespreking	41	22.7	140	77.3
Bespreken vd resultaten die de school hebben verrast	81	44.5	101	55.5
Verduidelijken vh schoolreglement	64	34.6	121	65.4
Hoe omgaan met medicatiegebruik op school	76	41.8	106	58.2
Hoe omgaan met problemen op school	92	50.5	90	49.5
Leerlingenparticipatie	70	38.5	112	61.5
Profilering van vertrouwensleerkrachten	65	35.7	117	64.3
Andere	30	13.7	133	60.7

Tabel 47: op welke externe personen of diensten werd (zal) eventueel beroep gedaan (worden) bij het meedelen van de resultaten aan de leerkrachten?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Op geen enkele	97	49.0	101	51.0
CLB	72	36.4	126	63.6
Preventiewerker	37	18.8	160	81.2
JAC	8	4.0	190	96.0
CGG	7	3.5	191	96.5
Drughulpverlener	14	7.1	184	92.9
Politie	14	7.1	184	92.9
Rijkswacht	22	11.1	176	88.9
Straathoekwerker	1	0.5	197	99.5
(ex-)druggebruiker	5	2.5	193	97.5
Andere	30	15.2	168	84.8

Tabel 48: op welke manier reageerden de leerkrachten op de resultaten?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Weet ik niet	21	10.9	171	89.1
Heb ik geen zicht op	8	4.2	184	95.8
Nog af te wachten	21	10.9	171	89.1
Zeer uiteenlopend	25	13.0	167	87.0
Er was weinig reactie	34	17.7	158	82.3
Ongeïnteresseerd	5	2.6	187	97.4
Zeer geïnteresseerd	19	9.9	173	90.1
Positief	31	16.1	161	83.9
Negatief	2	1.0	190	99.0
De resultaten bevestigend	30	15.6	162	84.4
Gerustgesteld	11	5.7	181	94.3
Verrast over bep. res.	58	30.2	134	69.8
Enthousiast om ermee te gaan werken	23	12.0	169	88.0
Weinig bereidheid tot samenwerking	7	3.6	185	96.4
Vraag naar productinfo	5	2.6	187	97.4
Andere	19	9.9	172	89.6

Tabel 49: heeft de school de tips om met het lerarenkorps te werken gebruikt?

	N	%
Ja	76	36.0
Neen	135	64.0
Totaal	**211**	**100.0**

Tabel 50: heeft de school plannen om de tips om met het lerarenkorps te werken te gebruiken?

	N	%
Ja	66	48.5
Neen	70	51.5
Totaal	**136**	**100.0**

Tabel 51: waarom niet?

	N	%
Past niet in jaarplanning school	3	4.3
Wegens laag gebruik van de lln. acht de school niet zinvol	7	10.1
In het verleden werd reeds van de tips gebruik gemaakt	15	21.7
Andere	44	63.8
Totaal	**69**	**100.0**

Tabel 52: heeft de school andere initiatieven genomen naar aanleiding van de resultaten van de bevraging?

	N	%
Ja	120	55.8
Neen	95	44.2
Totaal	**215**	**100.0**

Tabel 53: plant de school andere initiatieven naar aanleiding van de resultaten van de bevraging?

	N	%
Ja	45	45.9
Neen	53	54.1
Totaal	98	100.0

Tabel 54: waarom niet?

	N	%
Past niet in jaarplanning school	2	4.2
Wegens laag gebruik van de lln. acht de school niet zinvol	2	4.2
Andere	44	91.7
Totaal	48	100.0

Tabel 55: welke andere initiatieven nam de school naar aanleiding van de resultaten van de bevraging?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Schooloverstijgend drugpreventiebeleid	20	12.5	139	86.9
Opstellen van nieuw drugreglement	26	16.3	134	83.8
Opstarten van werkgroepen	32	20.0	128	80.0
Rijkswacht gaf productinfo aan leerkrachten	13	8.1	147	91.9
Rijkswacht gaf productinfo aan leerlingen	11	6.9	149	93.1
Getuigenis van (ex)verslaafde	30	18.8	130	81.3
Filmvoorstelling	30	18.8	130	81.3
'Klasdag' waarop gewerkt wordt aan thema	22	13.8	138	86.3
Project over drugs	30	18.9	129	81.1
Lesuren per klas vrijmaken voor	16	10.0	144	90.0
Andere	109	68.1	51	31.9

Tabel 56: werd hiervoor samengewerkt met één (of meer) van de volgende personen of diensten?

	Ja		Neen	
	N	%	N	%
Op geen enkele	28	17.4	133	82.6
CLB	96	59.6	65	40.4
Preventiewerker	58	36.0	103	64.0
JAC	29	18.0	132	82.0
CGG	9	5.6	152	94.4
Drughulpverlener	21	13.0	140	87.0
Politie	26	16.1	135	83.9
Rijkswacht	44	27.3	117	72.7
Straathoekwerker	11	6.8	150	93.2
(ex-)druggebruiker	29	18.0	132	82.0
Andere	57	35.4	104	64.6

Bevraging van de leerlingen
over een drugbeleid op school

Evaluatievragenlijst

Vooraleer met het interview van start te gaan dien je jezelf voor te stellen en het interview te situeren.

- Ik ben ... (naam), student 2[e] kan pedagogische wetenschappen.

- Uw school heeft meegedaan aan *"de bevraging van de leerlingen in het kader van een drugbeleid op school"* een initiatief van VAD (Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen). De school heeft ondertussen van VAD een rapport ontvangen waarin de resultaten van de school beschreven en besproken worden.

- Omdat al heel wat scholen aan deze bevraging geparticipeerd hebben, wil VAD nagaan wat de ervaringen zijn van de scholen met de organisatie van de bevraging. We willen ook een beeld krijgen van wat scholen doen met het rapport dat ze van VAD ontvangen.

- Daartoe heeft VAD een project opgezet met Prof. E. Broekaert en Prof. G. Van Hove van de Vakgroep Orthopedagogiek van de Universiteit Gent. In het kader van het vak "Klinische pedagogiek" gaan wij (studenten tweede kandidatuur pedagogie) bij de scholen langs om een interview af te nemen over verschillende aspecten van de leerlingenbevraging.

- Vooraleer van start te gaan geef ik nog een woordje uitleg bij het soort vragen:
  - Voor sommige vragen zijn antwoordmogelijkheden voorzien. We leggen u dan een antwoordkaart voor waaruit u één of meerdere antwoorden kan kiezen (toon voorbeeld: antwoordkaart 1).
  - Voor sommige vragen kan u uw mening geven over een bewering op een 5-puntenschaal. U geeft dan op een schaal van 1 tot 5 aan in welke mate u het eens bent met de bewering. Ook daarvoor leggen we u een antwoordkaart voor (toon voorbeeld: antwoordkaart 2).
  - De overige vragen zijn open vragen of ja/nee vragen.

Deel 1 : gegevens van de school

1. Nummer van de school : ⊔⊔⊔

2. Naam van de school : ______________________

3. Adres van de school : ______________________

4. Postnummer : ⊔⊔⊔⊔

5. Gemeente : ______________________

6. Naam respondent : ______________________

7. Functie respondent:

- ❑ **1** - directeur
- ❑ **2** - onderdirecteur
- ❑ **3** - leerkracht (vak): ______________________
- ❑ **4** - opvoedend personeel
- ❑ **5** - CLB-medewerker
- ❑ **6** - andere nl. ______________________

8. Heeft de school een drugbeleid?

- ❑ **1** - ja
- ❑ **0** - neen (*ga naar vraag 11*)

____

____

____

____

____

____

____

____

9. Hoelang heeft de school reeds een drugbeleid (in maanden/ jaren)?

____

10. Waaruit bestaat het drugbeleid van de school? (meerdere antwoorden mogelijk)

- ☐ **1** - een reglement (regels en sancties)
- ☐ **2** - een educatief programma
- ☐ **3** - een begeleidingsaanbod
- ☐ **4** - een werkgroep
- ☐ **5** - andere, nl.____

11. Is de school opgenomen in een stedelijk rapport?

- ☐ **1** - ja
- ☐ **0** - neen

Deel 2 : organisatie en verloop van de bevraging van de leerlingen

12. Wie nam het initiatief om de school bij VAD in te schrijven voor de leerlingenbevraging?

- ❑ **1** - vertrouwensleerkracht(en), groene leerkracht(en)
- ❑ **2** - leerkracht godsdienst/zedenleer
- ❑ **3** - leerkrachten van de werkgroep drugpreventie/ schoolklimaat/ GVO,...
- ❑ **4** - andere leerkracht(en), nl. (vak) ____________________
- ❑ **5** - klastitularis
- ❑ **6** - graadcoördinator(en)
- ❑ **7** - interne begeleider(s)
- ❑ **8** - directie
- ❑ **9** - studiemeester(s)
- ❑ **10** - secretariaatsmedewerker(s)
- ❑ **11** - hulpopvoedend personeel, huismeester(s), ...
- ❑ **12** - schoolarts
- ❑ **13** - CLB-medewerker(s)
- ❑ **14** - preventiewerker(s)
- ❑ **15** - andere, nl. ____________________

13. Wie heeft de bevraging bij de leerlingen afgenomen ? (meerdere antwoorden mogelijk)

- ❑ **1** - vertrouwensleerkracht(en), groene leerkracht(en)
- ❑ **2** - leerkracht godsdienst/zedenleer
- ❑ **3** - leerkracht die op dat ogenblik les moest geven aan de groep leerlingen
- ❑ **4** - leerkrachten van de werkgroep drugpreventie/ schoolklimaat/ GVO,...
- ❑ **5** - andere leerkracht(en), nl. (vak) ______________________________
- ❑ **6** - klastitularis
- ❑ **7** - graadcoördinator(en)
- ❑ **8** - interne begeleider(s)
- ❑ **9** - directie
- ❑ **10** - studiemeester(s)
- ❑ **11** - secretariaatsmedewerker(s)
- ❑ **12** - hulpopvoedend personeel, huismeester(s), ...
- ❑ **13** - schoolarts
- ❑ **14** - CLB-medewerker(s)
- ❑ **15** - preventiewerker(s)
- ❑ **16** - andere, nl.

____

____

____

____

____

____

____

14. Hoe werd de bevraging afgenomen ? **(TOON ANTWOORDKAART 1)**

- ❑ **1** - per klas
- ❑ **2** - per jaar
- ❑ **3** - per graad
- ❑ **4** - per onderwijsvorm
- ❑ **5** - tegelijkertijd bij alle leerlingen
- ❑ **6** - andere, nl. ______________________________

15. De volgende beweringen gaan over de <u>afname van de bevraging</u> bij de leerlingen. Geef aan in welke mate u het eens of oneens bent.
(TOON ANTWOORDKAART 2)

1=helemaal eens
2=eerder eens
3=niet eens, niet oneens
4=eerder oneens
5=helemaal oneens

1 - De vragen waren té moeilijk. (<u>Leg uit</u> indien antwoord 1 of 2 werd aangeduid.)	<u>1</u>	<u>2</u>	3	4	5

____

____

____

____

2 - De vragen waren té moeilijk voor een deel van de leerlingen (1ste graad, BSO, TSO,...). (<u>Leg uit</u> indien antwoord 1 of 2 werd aangeduid.)	<u>1</u>	<u>2</u>	3	4	5

____

____

____

____

3 - De handleiding bij de vragenlijst is duidelijk. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

4 - De leerkrachten die de leerlingen begeleidden waren voldoende voorbereid. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

Deel 3 : het rapport van de bevraging van de leerlingen

16. Wie heeft het rapport van de leerlingenbevraging gelezen? (meerdere antwoorden mogelijk)

- ❑ **1** - vertrouwensleerkracht(en), groene leerkracht(en)
- ❑ **2** - leerkracht godsdienst/zedenleer
- ❑ **3** - andere leerkracht(en), nl. (vak) ____________________
- ❑ **4** - alle leerkrachten
- ❑ **5** - graadcoördinator(en)
- ❑ **6** - interne begeleider(s)
- ❑ **7** - klastitularis(sen)
- ❑ **8** - directie
- ❑ **9** - studiemeester(s)
- ❑ **10** - hulpopvoedend personeel, huismeester(s), ...
- ❑ **11** - schoolarts
- ❑ **12** - CLB-medewerker(s)
- ❑ **13** - schoolmaatschappelijke dienst
- ❑ **14** - preventiewerkers(s)
- ❑ **15** - secretariaatsmedewerker(s)
- ❑ **16** - leden werkgroep drugpreventie/ schoolklimaat/ GVO,...
- ❑ **17** - leerlingenraad
- ❑ **18** - alle leerlingen
- ❑ **19** - oudercomité
- ❑ **20** - alle ouders
- ❑ **21** - andere, nl. ____________________

17. De volgende uitspraken gaan over het rapport dat de school van VAD ontving. Geef aan in welke mate u het eens of oneens bent.
(TOON ANTWOORDKAART 3)

1=helemaal eens
2=eerder eens
3=niet eens, niet oneens
4=eerder oneens
5=helemaal oneens

1 - Het rapport beantwoordde aan de verwachtingen. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

____
____
____
____

2 - Het rapport is vlot leesbaar.	1	2	3	4	5

____
____
____
____

3 - Het rapport is bruikbaar voor de school. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

____
____
____
____

4 - De tabellen in de bijlagen zijn duidelijk. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

5 - De tabellen in de bijlagen zijn bruikbaar. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

6 - De grafieken in de bijlagen zijn duidelijk. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

7 - De grafieken in de bijlagen zijn bruikbaar. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

8 - De tips in het rapport zijn duidelijk. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

9 - De tips in het rapport zijn bruikbaar. (Leg uit indien antwoord 4 of 5 werd aangeduid.)	1	2	3	4	5

Deel 4 : feedback naar de leerlingen

18. Werden de resultaten meegedeeld aan de <u>leerlingen</u> ?

❑ **1** - ja *(ga naar vraag 21)*

❑ **0** - neen

19. Heeft de school nog plannen om de resultaten aan de <u>leerlingen</u> mee te delen?

❑ **1** - ja *(ga naar vraag 21)*

❑ **0** - neen

20. Waarom niet? *(ga naar vraag 25)*

❑ **1** - de ouders gaan hiermee niet akkoord.

❑ **2** - de leerkrachten gaan hiermee niet akkoord.

❑ **3** - wegens laag gebruik van de leerlingen acht de school dit niet zinvol.

❑ **4** - andere, nl. ____

____

____

____

____

____

____

____

____

21. Op welke manier <u>werden</u> de resultaten aan de leerlingen meegedeeld?
Op welke manier <u>zullen</u> de resultaten aan de leerlingen worden meegedeeld?
(meerdere antwoorden mogelijk)

- ❑ **1** - via de leerlingenraad
- ❑ **2** - via de schoolkrant
- ❑ **3** - bespreking in lessen (vak)____________________
- ❑ **4** - bespreking in het infomoment
- ❑ **5** - bespreking tijdens projectweek over (thema)____________________
- ❑ **6** - bespreking per graad
- ❑ **7** - bespreking per klas
- ❑ **8** - bespreking per leerjaar
- ❑ **9** - andere, nl. ____________________

22. *Welke aspecten <u>werden</u> daarbij beklemtoond? Welke aspecten <u>zullen</u> daarbij beklemtoond worden?* (TOON ANTWOORDKAART 4)

	1 - Ja	0 - Nee
de resultaten over gokken	❑	❑
de resultaten over gebruik van tabak	❑	❑
de resultaten over gebruik van alcohol	❑	❑
de resultaten over gebruik van medicatie	❑	❑
de resultaten over gebruik van illegale drugs	❑	❑
de resultaten over het schoolreglement en de regels over druggebruik	❑	❑
de resultaten over opvang en begeleiding van leerlingen	❑	❑
de resultaten over de sfeer op school	❑	❑
de resultaten over vrijetijdsbesteding	❑	❑
de resultaten over motieven van (niet-)gebruik	❑	❑
de resultaten over de rol van de vriendengroep en de ouders	❑	❑
de vergelijkingen met het syntheserapport	❑	❑
leerlingenparticipatie	❑	❑
de organisatie van middagactiviteiten	❑	❑
de bespreekbaarheid van het thema drugs	❑	❑
het verhogen van de weerbaarheid (leren neen zeggen)	❑	❑
uitsluitend de verrassende resultaten	❑	❑
andere nl. ____________________	❑	❑

23. *Op welke externe personen of diensten <u>werd</u> hiervoor beroep gedaan?*
Op welke externe personen of diensten <u>zal</u> hiervoor beroep gedaan worden?
(meerdere antwoorden mogelijk)
(TOON ANTWOORDKAART 5)

- ❑ **1** - geen
- ❑ **2** - CLB
- ❑ **3** - preventiewerker
- ❑ **4** - JAC
- ❑ **5** - CGG
- ❑ **6** - drughulpverlener
- ❑ **7** - politie
- ❑ **8** - rijkswacht
- ❑ **9** - straathoekwerker
- ❑ **10** - (ex-)druggebruiker
- ❑ **11** - andere, nl. ____________

24. Op welke manier reageerden de leerlingen op de resultaten ? (meerdere antwoorden mogelijk)

- ❑ **1** - weet ik niet
- ❑ **2** - daar heb ik geen zicht op
- ❑ **3** - nog af te wachten
- ❑ **4** - zeer uiteenlopend
- ❑ **5** - er was weinig reactie
- ❑ **6** - ongeïnteresseerd
- ❑ **7** - zeer geïnteresseerd
- ❑ **8** - positief
- ❑ **9** - negatief
- ❑ **10** - de resultaten bevestigend
- ❑ **11** - verrast over bepaalde resultaten nl.________________________________
- ❑ **12** - andere, nl. ____

____

____

____

____

____

____

25. Heeft de school de tips om met de <u>leerlingen</u> te werken gebruikt ?

- ❑ **1** - ja (*ga naar vraag 28*)
- ❑ **0** - neen

26. Heeft de school plannen om de tips om met de <u>leerlingen</u> te werken te gebruiken?

- ❑ **1** - ja (*ga naar vraag 28*)
- ❑ **0** - neen

27. Waarom niet?

- ❑ **1** - het past niet in de jaarplanning van de school.
- ❑ **2** - wegens laag gebruik van de leerlingen acht de school niet zinvol.
- ❑ **3** - in het verleden werd reeds van de tips gebruik gemaakt.
- ❑ **4** - andere nl. ____

____
____
____
____
____
____
____
____

Deel 5 : feedback naar de ouders

28. Werden de resultaten meegedeeld aan de ouders ?

- ❑ **1** - ja (*ga naar vraag 31*)
- ❑ **0** - neen

29. Heeft de school plannen om de resultaten aan de ouders mee te delen?

- ❑ **1** - ja (*ga naar vraag 31*)
- ❑ **0** - neen

30. Waarom niet? (*ga naar vraag 35*)

- ❑ **1** - het oudercomité gaat hiermee niet akkoord.
- ❑ **2** - de leerkrachten gaan hiermee niet akkoord.
- ❑ **3** - wegens laag gebruik van de leerlingen acht de school dit niet zinvol.
- ❑ **4** - andere, nl. ______________________________

____

____

____

____

____

____

____

____

31. Op welke manier werden de resultaten aan de ouders meegedeeld?
Op welke manier zullen de resultaten aan de ouders worden meegedeeld?
(meerdere antwoorden mogelijk)

- ❑ **1** - alle ouders krijgen een samenvatting van de resultaten.
- ❑ **2** - via schoolkrant.
- ❑ **3** - inlichten van de vriendenkring ouders.
- ❑ **4** - bespreking tijdens het oudercomité.
- ❑ **5** - de school organiseert een informatie-avond voor alle (geïnteresseerde) ouders.
- ❑ **6** - de school organiseert een vorming voor ouders.
- ❑ **7** - andere, nl. ____

____
____
____
____
____
____
____
____

***32. Welke aspecten <u>werden</u> hierbij beklemtoond ? Welke aspecten <u>zullen</u> daarbij beklemtoond worden?* (TOON ANTWOORDKAART 6)**

	1 - Ja	0 - Nee
de resultaten over gokken	❑	❑
de resultaten over gebruik van tabak	❑	❑
de resultaten over gebruik van alcohol	❑	❑
de resultaten over gebruik van medicatie	❑	❑
de resultaten over gebruik van illegale drugs	❑	❑
de resultaten over het schoolreglement en de regels over druggebruik	❑	❑
de resultaten over opvang en begeleiding van leerlingen	❑	❑
de resultaten over de sfeer op school	❑	❑
de resultaten over vrijetijdsbesteding	❑	❑
de resultaten over motieven van (niet-)gebruik	❑	❑
de resultaten over de rol van de vriendengroep en de ouders	❑	❑
de vergelijkingen met het syntheserapport	❑	❑
de resultaten verschillen per graad	❑	❑
de visie van de school	❑	❑
de praktische mogelijkheden binnen de school	❑	❑
de ouders op de hoogte brengen van het schoolgebeuren	❑	❑
preventie-initiatieven van de school uiteenzetten	❑	❑
open communicatie tussen ouders en kinderen	❑	❑
werken aan sociale vaardigheden	❑	❑
productinformatie	❑	❑
jongerenculturen	❑	❑
andere nl. ______________________________	❑	❑

____

____

____

____

____

____

33. Op welke externe personen of diensten werd hiervoor eventueel beroep gedaan ? (meerdere antwoorden mogelijk) **(TOON ANTWOORDKAART 7)**

- ❑ **1** - geen
- ❑ **2** - CLB
- ❑ **3** - preventiewerker
- ❑ **4** - JAC
- ❑ **5** - CGG
- ❑ **6** - drughulpverlener
- ❑ **7** - politie
- ❑ **8** - rijkswacht
- ❑ **9** - straathoekwerker
- ❑ **10** - (ex-)druggebruiker
- ❑ **11** - andere, nl. ____________

34. Op welke manier reageerden de ouders op de resultaten ? (meerdere antwoorden mogelijk)

- ☐ **1** - weet ik niet
- ☐ **2** - daar heb ik geen zicht op
- ☐ **3** - nog af te wachten
- ☐ **4** - zeer uiteenlopend
- ☐ **5** - er was weinig reactie
- ☐ **6** - ongeïnteresseerd
- ☐ **7** - zeer geïnteresseerd
- ☐ **8** - positief
- ☐ **9** - negatief
- ☐ **10** - de resultaten bevestigend
- ☐ **11** - gerustgesteld
- ☐ **12** - verrast over bepaalde resultaten nl. ______________________________
- ☐ **13** - ze toonden zich bereid om mee te werken
- ☐ **14** - er was weinig bereidheid tot samenwerking
- ☐ **15** - onwennig tegenover problematiek
- ☐ **16** - openheid van de school wordt gewaardeerd
- ☐ **17** - andere, nl. ____

____

____

____

____

____

____

35. Heeft de school de tips om met de <u>ouders</u> te werken gebruikt ?

- ❑ **1** - ja *(ga naar vraag 38)*
- ❑ **0** - neen

36. Heeft de school plannen om de tips om met de <u>ouders</u> te werken te gebruiken?

- ❑ **1** - ja *(ga naar vraag 38)*
- ❑ **0** - neen

37. Waarom niet?

- ❑ **1** - past niet in de jaarplanning van de school.
- ❑ **2** - wegens laag gebruik van de leerlingen acht de school dit niet zinvol.
- ❑ **3** - in het verleden werd reeds van de tips gebruik gemaakt.
- ❑ **4** - andere nl. ______________________________

____
____
____
____
____
____
____

Deel 6: feedback naar de leerkrachten

38. Werden de resultaten meegedeeld aan het lerarenkorps ?

❑ **1** - ja *(ga naar vraag 41)*

❑ **0** - neen

39. Heeft de school plannen om de resultaten aan het lerarenkorps mee te delen?

❑ **1** - ja *(ga naar vraag 41)*

❑ **0** - neen

40. Waarom niet? *(ga naar vraag 45)*

❑ **1** - het is niet voor alle leerkrachten nodig dat ze op de hoogte zijn.

❑ **2** - de leerkrachten zijn hierin niet geïnteresseerd.

❑ **3** - wegens laag gebruik van de leerlingen acht de school dit niet zinvol.

❑ **4** - andere, nl. ____

____

____

____

____

____

____

____

41. Op welke manier <u>werden</u> de resultaten aan het lerarenkorps meegedeeld ?
Op welke manier <u>zullen</u> de resultaten aan het lerarenkorps worden meegedeeld?
(meerdere antwoorden mogelijk)

- ☐ **1** - ter inzage leggen van het rapport en de bijlagen.
- ☐ **2** - een aankondiging in het tijdschrift voor het schoolpersoneel.
- ☐ **3** - meedelen van de resultaten aan het drugpreventieteam.
- ☐ **4** - meedelen van de resultaten aan verschillende werkgroepen.
- ☐ **5** - meedelen van de resultaten aan leerkrachten die erom vragen.
- ☐ **6** - meedelen van de resultaten aan graadcoördinatoren.
- ☐ **7** - meedelen van de resultaten aan vertrouwensleerkrachten, groene leerkrachten.
- ☐ **8** - meedelen van de resultaten aan leerkrachten leerlingenbegeleiding.
- ☐ **9** - meedelen van de resultaten op de directieraad.
- ☐ **10** - meedelen van de resultaten op de personeelsvergadering.
- ☐ **11** - meedelen van de resultaten op de pedagogische studiedag.
- ☐ **12** - bezorgen van een kopie van de tips uit het rapport aan elke leerkracht.
- ☐ **13** - bezorgen van een kopie van het rapport aan elke leerkracht.
- ☐ **14** - bezorgen van een samenvatting van het rapport aan elke leerkracht.
- ☐ **15** - bezorgen van de tabellen aan elke leerkracht.
- ☐ **16** - informeel gesprek.
- ☐ **17** - andere, nl.____

____
____
____
____
____
____
____
____

42. Welke aspecten <u>werden</u> hierbij beklemtoond ? Welke aspecten <u>zullen</u> hierbij worden beklemtoond ? (TOON ANTWOORDKAART 8)

	1 - Ja	0 - Nee
de resultaten over gokken	❑	❑
de resultaten over gebruik van tabak	❑	❑
de resultaten over gebruik van alcohol	❑	❑
de resultaten over gebruik van medicatie	❑	❑
de resultaten over gebruik van illegale drugs	❑	❑
de resultaten over het schoolreglement en de regels over druggebruik	❑	❑
de resultaten over opvang en begeleiding van leerlingen	❑	❑
de resultaten over de sfeer op school	❑	❑
de resultaten over vrijetijdsbesteding	❑	❑
de resultaten over motieven van (niet-)gebruik	❑	❑
de resultaten over de rol van de vriendengroep en de ouders	❑	❑
de vergelijkingen met het syntheserapport	❑	❑
belang van communicatie tussen leerkrachten en leerlingen	❑	❑
informeren van de leerkrachten	❑	❑
geven van een gedetailleerde bespreking	❑	❑
bespreken van de resultaten die de school hebben verrast	❑	❑
verduidelijken van het schoolreglement	❑	❑
hoe omgaan met medicatiegebruik op school	❑	❑
hoe omgaan met problemen op school	❑	❑
leerlingenparticipatie	❑	❑
de profilering van vertrouwensleerkrachten, groene leerkrachten	❑	❑
andere nl. ________________	❑	❑

____

____

____

____

43. Op welke personen of diensten werd hiervoor eventueel beroep gedaan ? (meerdere antwoorden mogelijk) (TOON ANTWOORDKAART 9)

- ❑ **1** - geen
- ❑ **2** - CLB
- ❑ **3** - preventiewerker
- ❑ **4** - JAC
- ❑ **5** - CGG
- ❑ **6** - drughulpverlener
- ❑ **7** - politie
- ❑ **8** - rijkswacht
- ❑ **9** - straathoekwerker
- ❑ **10** - (ex-)druggebruiker
- ❑ **11** - andere, nl. ____________

44. Op welke manier reageerden de leerkrachten op de resultaten ? (meerdere antwoorden mogelijk)

- ❑ **1** - weet ik niet
- ❑ **2** - daar heb ik geen zicht op
- ❑ **3** - nog af te wachten
- ❑ **4** - zeer uiteenlopend
- ❑ **5** - er was weinig reactie
- ❑ **6** - ongeïnteresseerd
- ❑ **7** - zeer geïnteresseerd
- ❑ **8** - positief
- ❑ **9** - negatief
- ❑ **10** - de resultaten bevestigend
- ❑ **11** - gerustgesteld
- ❑ **12** - verrast over bepaalde resultaten nl. ______________________________
- ❑ **13** - enthousiast om ermee te gaan werken
- ❑ **14** - er was weinig bereidheid tot samenwerking
- ❑ **15** - vraag naar productinformatie
- ❑ **16** - andere, nl. ____

____

____

____

____

45. Heeft de school de tips om met het <u>lerarenkorps</u> te werken gebruikt ?

- ❑ **1** - ja (*ga naar vraag 48*)
- ❑ **0** - neen

46. Heeft de school plannen om de tips om met het <u>lerarenkorps</u> te werken te gebruiken?

- ❑ **1** - ja (*ga naar vraag 48*)
- ❑ **0** - neen

47. Waarom niet?

- ❑ **1** - past niet in de jaarplanning van de school.
- ❑ **2** - wegens laag gebruik van de leerlingen acht de school dit niet zinvol.
- ❑ **3** - in het verleden werd reeds van de tips gebruik gemaakt.
- ❑ **4** - andere nl. ____

____

____

____

____

____

____

____

Deel 7 : andere initiatieven

48. Heeft de school andere initiatieven genomen naar aanleiding van de resultaten van de bevraging ?

❑ **1** - ja (*ga naar vraag 51)*

❑ **0** - neen

49. Plant de school andere initiatieven naar aanleiding van de resultaten van de bevraging ?

❑ **1** - ja (*ga naar vraag 51)*

❑ **0** - neen

50. Waarom niet? (*ga naar vraag 53*)

❑ **1** - past niet in de jaarplanning van de school.

❑ **2** - wegens laag gebruik van de leerlingen acht de school dit niet zinvol.

❑ **3** - andere nl. ____

____

____

____

____

____

____

____

51. Welke andere initiatieven nam de school naar aanleiding van de resultaten van de bevraging ?

- ❑ **1** - schooloverstijgend drugpreventiebeleid
- ❑ **2** - opstellen van nieuw drugreglement
- ❑ **3** - opstarten van werkgroepen
- ❑ **4** - rijkswacht gaf productinformatie aan leerkrachten
- ❑ **5** - rijkswacht gaf productinformatie aan leerlingen
- ❑ **6** - getuigenis van ex-verslaafde
- ❑ **7** - filmvoorstelling
- ❑ **8** - 'klasdag' waarop gewerkt wordt aan een thema
- ❑ **9** - project over drugs, ____________________
- ❑ **10** - lesuren per klas vrijmaken voor ____________________
- ❑ **11** - andere nl. ____________________

____

____

____

____

____

____

52. Werd hiervoor samengewerkt met één (of meer) van de volgende personen of diensten ?
(TOON ANTWOORDKAART 10)

- ❑ **1** - geen
- ❑ **2** - CLB
- ❑ **3** - preventiewerker
- ❑ **4** - JAC
- ❑ **5** - CGG
- ❑ **6** - drughulpverlener
- ❑ **7** - politie
- ❑ **8** - rijkswacht
- ❑ **9** - straathoekwerker
- ❑ **10** - (ex-)druggebruiker
- ❑ **11** - andere, nl. ____________

53. Heeft u nog andere bemerkingen bij de bevraging?